

Universitetet
i Stavanger

**DET SAMFUNNSVITENSKAPELIGE FAKULITET,
HANDELSHØYSKOLEN VED UIS
MASTEROPPGAVE**

STUDIEPROGRAM:

Master i økonomi og administrasjon

OPPGAVEN ER SKREVET INNEN FØLGENE
SPESIALISERINGSRETNING:

Anvendt finans

ER OPPGAVEN KONFIDENSIELL? NEI
(NB! Bruk rødt skjema ved konfidensiell oppgave)

TITTEL:

Har vi urealistiske forventninger til pensjon?

ENGELSK TITTEL:

Do we have unrealistic expectations regarding retirement?

FORFATTER(E)

Kandidatnummer:

1034

.....

1076

.....

Navn:

Marita Røynestad

.....

Kristin Skadsheim

.....

VEILEDER:

Kristoffer Wigestrands Eriksen

Forord

Denne masteroppgaven markerer sluttledet i masterstudiet i Økonomi og administrasjon, med spesialiseringen anvendt finans ved Universitetet i Stavanger.

Vi ønsker å takke vår veileder Kristoffer Wigestrands Eriksen, som har hjulpet oss under hvert steg av oppgaven. Han har bidratt til utformingen av spørreundersøkelsen, samt vært tilgjengelig for spørsmål og diskusjon.

Videre vil vi takke våre kjære familiemedlemmer som har vært støttende under denne prosessen. En spesiell takk til Torkild Rolness som har korrekturlest oppgaven. Det har vært en lærerrik reise, og vi ser frem til å benytte kunnskapen vi har opparbeidet oss videre i arbeidslivet.

Marita Røynestad & Kristin Skadsheim

Stavanger, Juni 2017

Sammendrag

Det har vært mye fokus på pensjon etter pensjonsreformen i 2011. Flere undersøkelser i Norge viser til at vi forventer høye pensjonsutbetalinger. Formålet med denne oppgaven var å undersøke forventninger til pensjon, samt se om det eksisterte støtte for teoriene som er omtalt. Fagfeltet denne oppgaven fokuserer på heter *behavioral finance* på engelsk, og vi har oversatt dette til *finansiell psykologi* (Døskeland, 2014, s. 23). Oppgaven ser nærmere på teorier om overkonfidens, optimisme og tidsdiskontering under følgende problemstilling:

Har vi urealistiske forventninger til pensjon?

For å besvare problemstillingen har vi benyttet oss av en spørreundersøkelse. Spørreundersøkelsen var designet og inspirert fra ulike teorier og tidligere forskning. Individuer med ulik bakgrunn deltok i undersøkelsen, og det ble samlet inn totalt 183 besvarelser. Undersøkelsen var rettet mot arbeidstakere i ulike bransjer, samt sektor. For å analysere dataen sorterte vi analysen inn i fire hovedpunkter. Hvert punkt belyser omtalte teorier og ser nærmere på utvalget. Det ble utført ulike hypotesetester, først på utvalget i sin helhet, før senere å gjøre grupperinger i kjønn og utdanningsnivå. Utvalget ble analysert både innad og mot et nasjonalt gjennomsnitt.

Analysen av undersøkelsen viser at utvalget har urealistiske forventninger. Det eksisterer forskjeller mellom forventet og gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon. Respondentene forventer å få i gjennomsnitt en pensjon som er 120.695 kr mer enn gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon fra 2016. Kjikkvadrattesten som undersøkte kjønnsforskjeller viser at det er en signifikant forskjell mellom kvinner og menn. Samtidig spilte ikke utdanning noe signifikant rolle til våre forventninger, men bidro til et mer detaljert innsyn i problemstillingen.

Det ble undersøkt ulike teorier som overkonfidens og optimisme i lys av variabler som kjønn og utdanning. Enkelte grupper svarte i tråd med teoriene. Det var et lavt kunnskapsnivå om pensjon blant respondentene. Det er få som har startet egen pensjonssparing, eller gjort beregninger på egen pensjon. Våre funn samsvarer i stor grad med tidligere undersøkelser som har blitt gjort i Norge.

Innholdsfortegnelse

1.0 Innledning.....	1
2.0 Innføring i pensjonssystemet.....	3
2.1 Pensjonsreformen 2011	4
2.2 Folketrygden.....	6
2.3 Tjenestepensjon	7
2.4 Avtalefestet pensjon (AFP)	9
2.5 Individuelle pensjonsspareavtale (IPS)	10
3.0 Teori	11
3.1 Beslutninger	11
3.2 Livssyklushypotesen	18
3.3 Urealistiske forventninger	21
3.4 Selvkontroll	25
4.0 Tidligere undersøkelser i Norge	26
5.0 Metode.....	28
5.1 Valg av metode.....	28
5.2 Design og spørreundersøkelse.....	28
5.3 Utvalg og populasjon	29
5.4 Innsamling av data	30
5.5 Hovedpunkter for videre analyse	30
6.0 Resultat.....	35
6.1 Presentasjon av data	35
7.0 Analyse.....	41
7.1 Forventninger til pensjon	41
7.2 Overkonfidens og kunnskap.....	48
7.3 Optimisme	52
7.4 Tidsdiskontering.....	58
8.0 Konklusjon	60
9.0 Referanseliste	62
Vedlegg	68

Innholdsfortegnelse figurer

Figur 1: Det norske pensjonssystemet.....	3
Figur 2: Hyperbolsk diskontering	17
Figur 3: Livsyklushypotesen	19
Figur 4: Livsyklushypotesen anvendt for pensjon.....	20
Figur 5: Oversikt menn og utdanning	37
Figur 6: Oversikt kvinner og utdanning	37
Figur 7: Oversikt lønnsnivå.....	38
Figur 8: Oversikt kunnskapsspørsmål	39
Figur 9: Oversikt planlegging av sparing.....	40
Figur 10: Forventet vs. gjennomsnittlig alderspensjon	41
Figur 11: Forventet pensjon kvinner	45
Figur 12: Forventet pensjon menn	45
Figur 13: Livsyklushypotesen og sparing.....	48
Figur 14: Oversikt kunnskapsspørsmål og kjønn.....	49
Figur 15: Oversikt treffsikkerhet og kjønn.....	50
Figur 16: "Jeg er bekymret for økonomien jeg vil få som pensjonist"	55
Figur 17: "Pensjonen jeg mottar fra staten vil dekke mine behov"	55

Innholdsfortegnelse tabeller

Tabell 1: Eple eksempel	15
Tabell 2: Oversikt grunnleggende informasjon.....	36
Tabell 3: Forventet pensjon t-test.....	42
Tabell 4: Forventet pensjon og utdanning.....	43
Tabell 5: Forventet pensjon og utdanning test	43
Tabell 6: Forventet pensjon og kjønn.....	44
Tabell 7: Forventet pensjon og kjønn test	46
Tabell 8: Oversikt bedre-enn-gjennomsnittseffekten og kjønn.....	50
Tabell 9: Oversikt bedre-enn-gjennomsnittseffekten og utdanning	51
Tabell 10: Oversikt vanskelighetsgrad og utdanning	51
Tabell 11: Oversikt vanskelighetsgrad og bedre-enn-gjennomsnittseffekten	52
Tabell 12: Oversikt kunnskapsspørsmål og bedre-enn-gjennomsnittseffekten.....	52
Tabell 13: Forventet levealder test	53

Tabell 14: Oversikt forventet levealder og kjønn.....	53
Tabell 15: Forventet levealder og kjønn test.....	54
Tabell 16: "Jeg er bekymret for økonomien" kontrollert for utdanning.....	56
Tabell 17: Forventet pensjon med tre variabler	56
Tabell 18: "Pensjonen jeg mottar fra staten, vil dekke mine behov" med to variabler	57
Tabell 19: Motta pensjon i dag eller øke pensjonsbeholdning kontrollert for utdanning	58

Innholdsfortegnelse formler

Formel 1: The discounted utility model	12
Formel 2: Alltid spare til pensjon.....	16
Formel 3: Aldri spare til pensjon.....	16
Formel 4: Starte sparing i dag	16
Formel 5: Starte sparing til neste år	16
Formel 6: Budsjettbetingelse periode 1	21
Formel 7: Budsjettbetingelse periode 2.....	21
Formel 8: Intertemporale budsjettbetingelser	21

1.0 Innledning

Det norske pensjonssystemet er kompleks og stadig i endring. Befolkningen i Norge møter konsekvent på nye regler som man burde sette seg inn i. For mange vil dette være en tidskrevende og avansert oppgave. Pensjonsreformen fra 2011 gjorde det enda viktigere for hele befolkningen å sette seg inn i pensjonssparing. Vi er i større grad selv ansvarlige for hva vi vil få utbetalt som pensjonister. Pensjon er en viktig og stor del av livet, og noe som burde planlegges godt.

I september 2013 gjennomførte DNB en undersøkelse som viser hva nordmenn mener de må ha i pensjon for at det skal være akseptabelt (DN.no & NTB, 2013, 14.10). Resultatene viser at nordmenn mener i gjennomsnitt at en akseptabel pensjon utgjør 72 prosent av inntekten de har ved pensjonering. En annen undersøkelse som ble gjennomført i september 2016 for SpareBank 1 viser at flere av oss har høye forventninger til fremtidig pensjon (Næss, 2016, 30.11). Nesten halvparten av oss (48%) mener pensjonen vi får ikke bør være mindre enn 70 prosent av den inntekten vi har i dag. I dag ligger de beste pensjonsavtalene på opptil 66 prosent av inntekten ved pensjonering. Gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon fra 2016 ligger på 232.480 kr (NAV, 2017, 03.05). Disse funnene motiverte oss for å se nærmere på våre forventninger til pensjon.

Beslutninger knyttet til pensjon vil inntreffe på ulike tidspunkt i våre liv, og vil være valg som går ut på hvor mye man burde spare med sikte på pensjonsalderen (Hagen, 2011). Laibson (1996) argumenterte for at det som gjelder her og nå, vil vurderes høyere enn det som gjelder lengre frem i tid. Det oppstår konflikter mellom konsum i dag og konsum i fremtiden, som vil gi utslag for fremtidsrettet sparing, slik som pensjon. Puri og Robinson (2007) skriver at optimisme er forstått til å være roten av mange økonomiske fenomener. Overdrevet optimisme er tilstede når menneskers prediksjoner om fremtiden er urealistisk optimistiske. En annen skjevhet i beslutningsprosesser kalles overkonfidens (Tapia & Yermo, 2007, s. 9). Ved overkonfidens har mennesker tendensen til å overestimere sine kunnskaper, ferdigheter og presisjon. Dette er bare noen av mange interessante teorier som brukes i finansiell psykologi. Et emne som vi finner spennende.

Vi ønsket å se nærmere på hvilke drivkrefter som står bak våre beslutninger om sparing og pensjon. Etter å ha sett på ulike undersøkelser ble vi motivert til å undersøke våre forventninger knyttet til pensjon. Problemstillingen ble som følgende:

Har vi urealistiske forventninger til pensjon?

Formålet med problemstillingen er å avdekke hvilke holdninger som driver våre forventninger til pensjonstilværelsen. Dette ses spesielt i sammenheng med urealistiske forventninger til pensjon.

Det ble foretatt en spørreundersøkelse for å hjelpe med å besvare problemstillingen. Undersøkelsen inneholdt spørsmål som omhandlet pensjon. I tillegg til spørsmål som var relatert til de ulike teoriene som ble beskrevet. Svarene på de ulike spørsmålene vil hjelpe oss med å avdekke holdninger og forventninger til fremtidig pensjon. Vi ser også nærmere på faktorer som kjønn og utdanning. Det vil bli testet ulike hypoteser som vil være med å belyse urealistiske forventninger i forhold til pensjon.

Vi vil starte oppgaven med å gi en innføring i det norske pensjonssystemet og dets funksjoner. Etter en gjennomgang av det norske pensjonssystemet vil vi presentere ulike relevante teorier som vil gi grunnlag for å besvare problemstillingen. Under valgt metode presenterer vi fire hovedpunkter som vi ønsker å se nærmere på i analysen:

- Forventninger til pensjon
- Overkonfidens og kunnskap
- Optimisme
- Tidsdiskontering

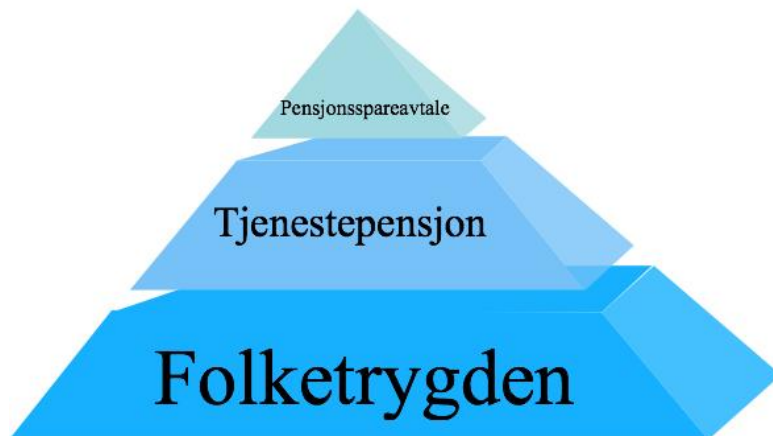
Punktene vil inneholde ulike hypoteser knyttet opp mot problemstillingen. Vi skal se på utvalget innad, og analysere hvordan respondentene har svart. Ved bruk av teorier skal vi se på resultatene og trekke konklusjoner.

2.0 Innføring i pensjonssystemet

I dette kapitlet tar vi for oss det norske pensjonssystemet slik det er i dag, og hvilke deler av systemet som er rammet av pensjonsreformen fra 2011. Vi skal først gi en innføring i pensjonsreformen fra 2011, før vi går videre på pensjonssystemets tre hovedpunkter.

En målsetting som pensjonist kan være at vi ønsker å leve komfortabelt (Døskeland, 2014, s. 377). For at dette skal være mulig må vi forsikre oss om at vi har nok kapital som pensjonist. Folketrygden, slik vi kjenner den, ble innført i 1967 (Falk, 2013, s. 10). Det ble fastsatt et krav på 40 års opptjeningstid for å ha mulighet til å motta full pensjonsutbetaling. Det er derfor kun 10 år siden (2007) at de første med full opptjent pensjon kunne gå av.

Pensjonssystemet er utviklet over tid, og er blitt til ved mange små endringer (Døskeland, 2014, s. 383). Det norske pensjonssystemet bygger på tre pilarer som kan illustreres ved bruk av en pyramide (Rodahl, 2014, 27.02):

Figur 1: Det norske pensjonssystemet

1. Folketrygden er den offentlige delen av pensjonssystemet, og er en avtale mellom individ og staten.
2. Tjenestepensjon er pensjon som er opptjent gjennom arbeidsforhold.
3. Individuelle pensjonsspareavtale er den pensjonssparingen vi gjør på egenhånd.

2.1 Pensjonsreformen 2011

Den nye pensjonsreformen trådte i kraft fra 1. januar 2011 (Falk, 2013, s. 114). Dette er den største pensjonsreformen i Norge siden folketrygden ble innført i 1967. Pensjonsreformen kan deles inn i fire hovedelementer:

- Nye regler for opptjening av pensjonsrett
- Nye regler for å ta ut pensjon
- Justering av pensjonsretten ved økt levealder
- Nye regler for regulering av opptjente rettigheter og utbetalt pensjon

2.1.1 Hovedtrekkene i de nye reglene

To forskjellige systemer

Etter at pensjonsreformen ble innført har vi fått to ulike pensjonssystemer i Norge; et system for privat sektor og et system for offentlig sektor (Falk, 2013, s. 115). I privat sektor er det store endringer, mens offentlig sektor bygges i stor grad på det gamle systemet.

Opptjening av pensjonsrett

Tidligere i privat sektor var det slik at de 20 beste årene skulle telle med i opptjeningen av pensjonsrett (Falk, 2013, s. 115). I det nye systemet skal alle år med inntekt telle med i opptjeningen av pensjonsrett. Hvert års inntekt blir omregnet til en pensjonsbeholdning. Dette utgjør 18,1 prosent av den enkelte års inntekt. Inntekt opptil 7,1 G (657.290 kr, tatt fra 2016) blir tatt med i beregningen, og inntekt som går utover dette vil ikke gi en økt pensjonsbeholdning. Pensjonsbeholdningen blir i tillegg regulert hvert år med en faktor som er lik den generelle lønnsutviklingen. Opptjeningen av pensjonsrett starter fra fylte 13 år og fortsetter frem til 75 år. Det argumenteres for at individer som da velger lengre utdanning, taper mye på denne endringen. De er senere ut i arbeidslivet og har færre år med opptjent pensjonsrett.

Folketrygdens grunnbeløp (G) er en beregningsfaktor som brukes for å beregne rettigheter og ytelser fra folketrygden (Falk, 2013, s. 29). Dette grunnbeløpet blir fastsatt i statsråd av Kongen, og reguleres hvert år med virkning fra 1. mai.

Utbetaling av pensjon - tidligpensjon

Etter reformen er det mulig å ta ut folketrygden fra fylte 62 år (Falk, 2013, s. 115). I det gamle systemet ble folketrygden først utbetalt fra fylte 67 år. Den årlige pensjonsbeholdningen for den enkelte, blir lik pensjonsbeholdningen delt på delingstallet. Delingstallene er antatt gjenstående levealder, og vil endre seg i takt med utviklingen i gjennomsnittlig levealder i Norge. Desto lengre man venter med å ta ut pensjon, jo lavere vil delingstallet være. Dette fører til høyere pensjonsutbetalinger.

For å kunne ta ut pensjon før en fyller 67 år, må den samlede pensjonen du har rett til, være like høy som garantipensjonens satser (Falk, 2013, s. 116). Regelen sier da at de som har hatt lave inntekter, ikke vil ha mulighet til å ta ut pensjonen før de nærmer seg 67 år. I prinsippet gjelder også denne ordningen for ansatte i offentlig sektor, men det vil nok være begrenset i hvor stort omfang de vil benytte seg av det. Dette er da dem har mulighet til å ta ut sin egen avtalefestet pensjon (AFP) fra 62 år, samt beholde sin fulle tjenestepensjon fra 67 år.

Garantipensjon

Garantipensjon har siden 2011 erstattet minste pensjonsnivå (Falk, 2013, s. 116). Ingen skal få en pensjon som er lavere enn garantipensjonen. Dette er en videreføring fra den gamle minstepensjonsordningen. Det som er forskjellig fra det gamle systemet er at de som har hatt lave inntekter, vil få deler av garantipensjonen i tillegg til den inntektspensjonen de har rett til. Samlet pensjon vil derfor alltid bli høyere enn garantipensjonen.

Overgangsregler

De nye reglene vil ikke bli gjeldende for hele befolkningen (Falk, 2013, s. 117). Det er laget overgangsregler for å sikre at man ikke mister opptjente rettigheter.

- Personer som er født i 1953 eller tidligere skal pensjonen beregnes etter de gamle reglene i sin helhet.
- Personer født årene 1954 til 1962 skal pensjonene beregnes som en kombinasjon av de gamle og de nye reglene.
- Personer som er født i 1963 eller senere skal pensjonen beregnes etter de nye reglene i sin helhet.

2.1.2 Avtalefestet pensjon i privat sektor før og etter pensjonsreformen 2011

Tidligere var AFP i privat sektor en selvstendig pensjonsordning fra 62 år til 67 år (Falk, 2013, s. 117). Fra første januar 2011 ble det innført nye regler for AFP i privat sektor, og AFP er nå et livsvarig påslag på den pensjonen man får fra folketrygden.

2.1.3 Offentlig tjenestepensjon og avtalefestet pensjon i offentlig sektor

Bruttopenjonsordningen i stat og kommune har hatt en garanti om samlet pensjon på 66 prosent av pensjonsgrunnlaget på avgangstidspunktet fra 67 år (Falk, 2013, s. 119). Denne videreføres, men med nødvendige tilpasninger, som blant annet levealderjustering. AFP-ordningen i offentlig sektor blir også videreført slik den var før pensjonsreformen i 2011.

2.1.4 Privat tjenestepensjon

Regelverket for privat tjenestepensjon må tilpasses den nye pensjonsreformen (Falk, 2013, s. 119). I desember 2011 vedtok Stortinget regler som gjør det mulig å ta ut tjenestepensjon fra 62 år.

2.2 Folketrygden

Folketrygden er fundamentet i pensjonspyramiden. Alderspensjon er en betegnelse på de to primære offentlige pensjonsytelsene man har rett til gjennom medlemskap i folketrygden: garantipensjon og inntekstpensjon (Bergsli, 2016, 22.02). Gjennom arbeid og/eller botid i Norge oppnår vi retten til alderspensjon.

Folketrygden blir finansiert på bakgrunn av *pay-as-you-go (PAYG)* systemet (Regjeringen, 2016, 08.07). Dette systemet innebærer at dagens yrkesaktive finansierer dagens pensjonister. I 2003 var det 2,6 yrkesaktive for hver pensjonist (Hveem, 2013/2014, s. 541). Det blir estimert at i 2050 vil vi kun være 1,8 yrkesaktive per pensjonist. Det er også derfor pensjonsreformen var nødvendig. På sikt vil det bli for mange pensjonister per arbeidstaker, og derfor har vi levealderjustering som blir justert med to faktorer: forholdstall og delingstall.

Forholdstall skal justere årlig pensjonsutbetaling slik at jo tidligere en tar den ut, desto lavere blir pensjonen (Falk, 2013, s. 32). Den skal også ta hensyn til økning i levealderen på de forskjellige årskullene.

2.2.1 Garantipensjon

Garantipensjon er rettet mot personer som har vært medlem av folketrygden, men som ikke har opparbeidet seg tilstrekkelig inntektpensjon (Bergsli, 2016, 22.02). Den fungerer som det nederste nivå som skal sikre at personer som har hatt liten eller ingen deltakelse i det norske arbeidsmarkedet, skal kunne få utbetalt pensjon. Denne pensjonen fastsettes av to satser (Falk, 2013, s. 34):

Ordinær og høy sats.

1. Ordinær sats blir gitt til personer som har rett til minstepensjon ut fra lav eller ordinær sats.
2. Høy sats blir gitt til personer som har rett til minstepensjon ut fra høy sats.

Grunnbeløpet

Grunnbeløpet er en beregningsfaktor som har betydning for retten og størrelsen på ytelser fra folketrygden (Hveem, 2013/2014, s. 539). Grunnsatsen på 1 G, får man dersom man har hatt minst 40 års botid i Norge. I 2016 var grunnsatsen på 1 G på 92.576 kr (NAV, 2016, 19.05). I tillegg har man rett på et sært tillegg/pensjonstillegg som utregnes etter de samme prinsippene (trygdetid), som utgjør ytterligere 1 G (Bergsli, 2016, 22.02). Grunnbeløpet i folketrygden bestemmer årlige utbetalinger i pensjonssystemet.

2.2.2 Inntektpensjon

Inntektpensjon er den sentrale ordningen for personer som ikke har særegne (bransjespesifikke) pensjonsordning, for å overgå minstepensjonen som garantipensjonen utgjør (Bergsli, 2016, 22.02). Inntekten man har fra 13 år til fylte 75 år gir grunnlaget for inntektpensjonen. Inntektpensjonen beregnes på grunnlag av den opptjente pensjonsbeholdningen din, og er en del av alderspensjonen fra folketrygden (NAV, 2017, 14.02).

2.3 Tjenestepensjon

Tjenestepensjon utgjør den andre pilaren i pyramiden. Denne pensjonen er knyttet til ditt arbeidsforhold, det vil si at vi sparer kapital ved hjelp av arbeidsgiveren (Døskeland, 2014, s. 389).

Vi kan skille mellom to typer tjenestepensjonsordninger:

- Ytelsesbasert tjenestepensjon
- Innskuddsbasert tjenestepensjon

I hovedsak kan en pensjonsordning være basert på enten hva vi får igjen (ytelsesbasert) eller hva vi setter inn (innskuddsbasert) (Døskeland, 2014, s. 385). Ved begge ordningene bidrar både arbeidstaker og arbeidsgiver mens en er i arbeid.

Alle arbeidsgivere må tilby sine ansatte en tjenestepensjonsordning (Døskeland, 2014, s. 391). Offentlig ansatte har en ytelsesordning, men flere private flytter over fra ytelsesbasert til innskuddsbasert ordning. Dette viser til at det blir mer og mer vanlig med innskuddsbasert ordning.

2.3.1 Ytelsesbasert tjenestepensjon

Ved ytelsesbasert tjenestepensjon blir det fastsatt at den samlede pensjonen skal utgjør en viss prosent av lønnen man har ved utgangen av arbeidslivet (Falk, 2013, s. 79). Dette kan være 66 prosent, men det er også mulighet for andre avtalte satser. Dette vil si at det på forhånd er avtalt hvor mye arbeidstakeren skal få utbetalt i pensjon, og hvor lang tjenestetid som kreves for full pensjon. Det er vanligst å benytte seg av en tjenestetid på 30 år.

Ytelsespensjon baserer seg på en beregnet folketrygd, hvor det legges til grunn full opptjening i folketrygden og i bedriften (Finansforbundet, 2017). Ytelsespensjonsordning gir forutsigbarhet for den ansatte. Den årlige premien i pensjonsordningen betales av bedriften. Størrelsen på bedriftens innbetalinger vil variere fra år til år avhengig av medlemmenes tjenestetid, alder og lønnsnivå. For arbeidsgiver kan derfor denne ordningen være dyr og risikabel å styre, og dette er hovedårsaken til at færre vil tilby denne ordningen (Døskeland, 2014, s. 386).

2.3.2 Innskuddsbasert tjenestepensjon

Ved innskuddsbasert tjenestepensjon vet vi hva vi setter inn i pensjonsordningen, men vi vet ikke hva vi får utbetalt i pensjon (Døskeland, 2014, s. 385). Den årlige premien blir fastsatt

som en prosentandel av lønnen. Pensjonen vil avhenge av dine innbetalinger, samt hvor god avkastning du får på den innbetalte pensjonspremien. Det er her ingen garanti for at du har nok kapital til ønsket levestandard som pensjonist.

Denne ordningen gir forutsigbarhet for bedriften (Finansforbundet, 2017). Ved innskuddsbasert tjenstepensjon er de ansatte selv ansvarlig for forvaltning av pensjonskapitalen. Hvor stor pensjon som kan tas ut avhenger av pensjonskapitalens størrelse. Den oppsparte kapitalen blir ved pensjonsalder fordelt på den avtalte utbetalingsperioden, som da utgjør den årlige pensjonen.

2.3.3 Obligatorisk tjenstepensjon (OTP)

Lov om obligatorisk tjenstepensjon i private arbeidsforhold trådte i kraft 1. januar 2006 (NAV, 2016a, 21.12). Hovedmålet med loven er å sikre at private bedrifter har en pensjonsordning for sine ansatte. Obligatorisk tjenstepensjon setter minstekrav for både ytelsesbaserte og innskuddsbaserte ordninger i privat sektor (Falk, 2013, s. 90). Innskuddsbaserte ordninger har et minstekrav på en innbetaling på 2 prosent av lønnsgrunnlaget mellom 1 G og 12 G.

2.4 Avtalefestet pensjon (AFP)

2.4.1 AFP i privat sektor

AFP i privat sektor er for deg som er ansatt i en bedrift som er bundet av tariffavtale hvor AFP inngår i avtalen (NAV, 2016b, 21.12). Den opptjente pensjonsretten er en livsvarig ytelse, som kan tas ut fra fylte 62 år. Denne pensjonsytelsen reduserer ikke din pensjon, men kommer i tillegg til folketrygden.

Opptjening av pensjonsrett i AFP-ordningen i privat sektor baserer seg på at alle år med arbeidsinntekt skal telle med (Falk, 2013, s. 70). Den årlige utbetalingen fra AFP-ordningen blir høyere dersom man velger å ta ut pensjonen senere enn ved fylte 62 år. Dette er fordi utbetalingene vil bli fordelt på færre antall år.

2.4.2 AFP i offentlig sektor

I offentlig sektor er AFP fortsatt en selvstendig alderpensjon fra 62 år til 67 år (Falk, 2013, s. 72). Retten på offentlig AFP får du dersom din arbeidsplass i offentlig sektor har tariffavtale

hvor AFP inngår i avtalen, og at du er fylte 62 år (NAV, 2016c, 21.12). Offentlig AFP blir ikke levealderjustert (Falk, 2013, s. 72). Dette er fordi offentlig AFP er en tidsbegrenset ordning. AFP-ordningen i offentlig sektor kan deles opp i to ulike ordninger:

- Fra 62 til 64 år er ordningen i prinsippet lik ordningen i privat sektor, slik den var tidligere. AFP tilsvarer det den vedkommende ville ha fått fra folketrygden, pluss et skattepliktig AFP-tillegg på 1.700 kr per måned. AFP er ikke levealderjustert, og er begrenset til 70 prosent av tidligere inntekt.
- Fra 65 til 66 år beregnes AFP etter reglene i tjenstepensjonsordningen. Det vil si 66 prosent av pensjonsgrunnlaget på avgangstidspunktet.

2.5 Individuelle pensjonsspareavtale (IPS)

Den tredje pilaren i pyramiden er hva vi sparer selv (Døskeland, 2014, s. 393). Den eneste skattemotiverte pensjonssparingen for individer i dag er individuell pensjonssparing (IPS). Skattefordelen kommer av at vi under IPS får skattefradrag på innskuddene. Fra vi gjør innskuddet til vi tar ut pengene som pensjonister, låner vi i virkeligheten penger (i form av skattefradragene) rentefritt fra staten, uansett om vi må betale skatt av utbetalingene. Ulempen med dette er at vi må beskatte utbetalingene som pensjonsinntekt, og at pengene er bundet.

I en privat IPS-avtale kan man maksimalt spare 15.000 kr per år (Gjensidige, 2017). Beløpet beskattes på samme måte som folketrygdpensjonen og all annen pensjonsinntekt. Utbetalingene startet tidligst ved fylte 62 år, og varer minst i en periode på 10 år.

Det finnes også andre måter å spare til pensjon på (Falk, 2013, s. 105). Alle typer spareformer kan benyttes for å spare til pensjon, både likvide og illikvide plasseringer. Særpreget ved pensjonssparing er den lange tidshorizonten. Det kan være lurt å diversifisere sparingen din, slik at du kan sikre deg noe reservekapital dersom det skulle oppstå påtrengende behov.

Denne ordningen gir oss størst mulighet til å påvirke våre fremtidige utbetalinger. Pensjonsutbetalingene vil bli lavere enn hva vi får utbetalt ved arbeid, og derfor ser mange nødt til å spare på egenhånd. Valg som er knyttet til pensjon kan være komplisert. Har vi et gap mellom ønsket og realisert pensjon, må vi legge en plan (Døskeland, 2014, s. 394). En slik plan krever økonomiske beslutninger. Det eksisterer ulike måter å begrense gapet mellom ønsket og realisert pensjon. Vi skal videre se nærmere på drivkreftene bak våre forventninger.

3.0 Teori

I dette kapittelet skal vi ta for oss teorier knyttet til problemstillingen i oppgaven:

Har vi urealistiske forventninger til pensjon?

Vi vil presentere det teoretiske grunnlaget som kan bidra med å besvare problemstillingen. Kapittelet starter med en forklaring av beslutninger, før det gir en nærmere forklaring på tidsdiskontering, livsyklushypotesen og skjevheter. Teoriene har blitt selektert ut fra relevans og tidligere forskning. Dette kapittelet vil supplere oss med nødvendig kunnskap for å kunne avdekke drivkraften bak våre handlinger, samt forventninger til pensjon.

Fagfeltet som denne oppgaven fokuserer på heter *behavioral finance* på engelsk, og vi har oversatt dette til *finansiell psykologi* (Døskeland, 2014, s. 23). Kombinasjon av økonomi og psykologi klarer på en bedre måte enn bare økonomi å forklare faktisk atferd.

3.1 Beslutninger

Homo economicus er en betegnelse for det økonomiske mennesket (Kvalnes & Øverenget, 2005, s. 98). Det økonomiske mennesket ønsker å maksimere sin egeninteresse i ulike situasjoner, og menneskets atferd i denne sammenhengen anses som rasjonell. Det å være rasjonell betyr å gjøre handlinger som er i samsvar med fornuften, og som egner seg best til å fremme ens egeninteresse. Det økonomiske mennesket har en tendens til å lage og holde, langsiktige planer. I planene blir dagens nytte og kostnader evaluert opp mot nytte og kostnader i fremtiden, hvor vi legger størst vekt på nåtiden.

Vi har en tendens til å legge større vekt på øyeblikket enn på et fremtidig tidspunkt (Nyborg, 2009, s. 61). Dette kan føre til at vi forandrer planene etter hvert som tiden går, og vil oppleve problemer med selvkontroll og indre konflikter. Ønsket om øyeblikkelig nytelse og langsiktig planlegging kan være styrt av ulike deler av hjernen. Delene av hjernen er ikke nødvendigvis samkjørte, og dermed kan indre konflikter oppstå i hodet. Dette kan forklares ved at fornuften vil at sjokoladen skal bli liggende i skapet, mens en annen del av hjernen krever å få sjokoladen umiddelbart.

Valg og beslutninger knyttet til pensjonssparing vil inntreffe på ulike tidspunkter i livet, og vil være valg som går ut på hvor mye vi burde spare med sikte på pensjonsalderen (Hagen,

2011). I valget mellom konsum i dag og konsum senere, vil folk flest foretrekke konsum i dag. I denne sammenhengen vil diskontering stå sentralt. Å diskontere vil si å omregne en fremtidig verdi til nåverdi, ved hjelp av en diskonteringsfaktor (Sirnes, 2015, 25.02).

Diskonteringsfaktoren vil gjøre det mulig å sammenligne økonomiske verdier som oppstår på ulike tidspunkt.

3.1.1 The discounted utility model (DU model)

Valg som omhandler konsum over tid er kjent som intertemporale valg, og det finnes modeller som tar for seg slike problemstillinger. *The discounted utility model* (DU model) ble introdusert av Samuelson (1937). Siden den gang har den dominert i økonomiske analyser av intertemporale valg (Loewenstein & Prelec, 1992, s. 573).

DU modellen er en modell for preferanser over konsum (C_1, C_2) , hvor C_1 er konsum i periode 1 og C_2 er konsum i periode 2 (Hey, 2003, s. 263). Den diskonterte nyttefunksjonen er gitt ved følgende:

$$U(C_1, C_2) = u(c_1) + u(c_2)/(1 + p)$$

Formel 1: The discounted utility model

Modellen tar for seg to nyttefunksjoner: U er definert som samlet konsum av (C_1, C_2) og representerer nytten av begge periodene; u er definert som konsum av en enkelt periode og representerer nytten fra denne perioden (Hey, 2003, s. 263). Modellen sier at nytten av samlet konsum (C_1, C_2) er gitt ved oppnådd nytte fra konsumering av mengden (c_1) (i periode 1) pluss nytten oppnådd fra konsumering av mengden (c_2) (i periode 2) dividert med $(1 + p)$.

Nytten fra konsum i periode 2 blir diskontert med en parameter p , som kalles for en diskonteringsfaktor (Hey, 2003, s. 263). Parameteren varierer fra individ til individ, men er for de fleste av oss en positiv parameter. En positiv parameter p , betyr at $(1 + p)$ er større enn 1, som igjen betyr at $u(c_2)/(1 + p)$ er mindre enn $u(c_2)$. På bakgrunn av dette vil man legge større vekt på et bestemt nivå av konsum, dersom det er konsumert i periode 1 snarere enn i periode 2.

Som nevnt over vil diskonteringsfaktoren være forskjellig fra individ til individ: noen vil ha en høy verdi av p ; mens andre vil ha en lav verdi av p (Hey, 2003, s. 264). Verdien av

diskonteringsfaktoren vil avhenge av hvordan individer betrakter nytten av konsum i periode 2 i forhold til nytte av konsum i periode 1. Det kan være at denne personen ser på nytten i periode 1 og periode 2 som like, og diskonteringsfaktoren får en verdi lik 0. I dette tilfellet diskonterer ikke individet fremtiden. For de fleste av oss vil det være slik at vi vektlegger nåtiden høyere enn fremtiden, som gir diskonteringsfaktoren en positiv verdi. Desto høyere den enkelte betrakter nåtiden i forhold til fremtiden, jo høyere diskonterer individet fremtiden.

Tidsdiskontering

Finansielle beslutninger er ofte valg som omhandler tid (Hens & Rieger, 2010, s. 82). Et klassisk eksempel innenfor finansielle beslutninger som innebærer tid er pensjonering. Her er forbruket i dag redusert for å spare.

Dersom du har et valg mellom å få \$100 i dag eller \$100 om et år, ville du mest sannsynlig valgt det første alternativet (Hens & Rieger, 2010, s. 82). Men hvorfor opptrer vi egentlig slik? Dersom vi studerer valgmulighetene grundigere, vil vi se at det å investere \$100 i dag vil kunne gi oss en rente som vil gi oss mer enn \$100 om ett år. En annen grunn til å få \$100 i dag vil være at det ikke er noen garanti for at du har mulighet til å benytte deg av pengene om et år, eller at du i virkeligheten ikke kan være helt sikker på at tilbudet fortsatt står om et år. For alle disse tilfellene reduseres verdien av alternativ 2, og alternativ 1 virker som det sikreste alternativet.

Klassisk diskontering er en rasjonell teori og fører til tidskonsistente preferanser: dersom en person foretrekker A over B etter tid t , vil samme person også foretrekke A etter en tid s , over B etter en tid $s + t$ og vice versa (Hens & Rieger, 2010, s. 82). Erfaringer viser at mennesker ikke alltid opptrer slik som klassisk diskonteringsteori tilsier. I en undersøkelse ble en gruppe personer spurt om å velge mellom \$100 i dag eller \$110 om fire uker (Keren & Roelofsma, 1995, s. 290). Dette er et nært forstående valgproblem, hvor hele 82 prosent svarte at de foretrekker penger i dag. En annen gruppe med personer ble spurt om å velge mellom \$100 om 26 uker eller \$110 om 30 uker. Dette er et fjernt fremtidig valgproblem, hvor 63 prosent svarte at de ønsket \$110 om 30 uker. Denne undersøkelsen viser at vi ikke alltid opptrer som tidskonsistente.

En av nøkkelaksiomene til DU modellen er stasjonærhet (Cairns & Van der Pol, 2000, s. 192). Den referer til antakelsen om at preferansen mellom to utfall avhenger av det absolutte

tidsintervallet mellom de to utfallene. Individuer som foretrekker å motta \$100 etter 1 måned fremfor \$110 etter 2 måneder, bør også foretrekke å motta \$100 etter 12 måneder fremfor \$110 etter 13 måneder. I praksis endres ofte preferansen mellom to forsinkede utfall når begge forsinkelsene øker med en gitt konstant mengde. En alternativ modell for intertemporale valg er hyperbolsk diskontering. Hyperbolsk diskontering tillater at diskonteringsrenten reduseres som en funksjon av tidsforsinkelsen.

3.1.2 Hyperbolsk diskontering

Å motivere oss til noe som gir avkastning langt frem i tid kan være vanskelig, og det finnes flere ulike forklaringer på dette (Døskeland, 2014, s. 397). Et av de mest kjente forskningsresultatene fra finansiell psykologi er at det som gjelder her og nå eller i nær fremtid, vil vurderes høyere enn det som gjelder lengre frem i tid. Dette fenomenet kalles for hyperbolsk diskontering. Hyperbolsk diskontering innebærer en fallende diskonteringsrente med hyperbolske preferanser (Laibson, 1996, s. 2). En slik preferansestruktur innebærer en konflikt mellom dagens preferanser, og fremtidige preferanser.

Robert Strotz (1956) var den første til å studere slike inkonsistente preferanser, og undersøkte om mennesker er inkonsistente ved valg mellom konsum i dag og konsum i fremtiden. Strotz (1956) foreslo to strategier som kan benyttes av en person som forutser hvordan hans preferanser vil endre seg over tid: "*Stategy of precommittment*" og "*Strategy of consisting planning*". Det første strategien går ut på hvordan vi forplikter oss til en handlingsplan. I dag vil det være rasjonelt å se bort fra gårsdagens optimale plan. Ikke fordi vår interesse har endret seg på en uventet måte, eller på grunn av vår kunnskap om fremtiden er annerledes, men fordi vi i dag har nye preferanser. Ubehagelige handlinger som vi i dag ønsker å gjøre en gang i fremtiden, blir stadig utsatt til morgendagen. Det kan eksempelvis være handlinger som å ringe å bestille en tannlegetime. Vi vet at vi må gjøre det i fremtiden, men det blir stadig utsatt. Den andre strategien går ut på hvordan vi velger vår atferd, for så å ignorere planer som vi vet at vår fremtidig selv ikke ville ønsket å gjennomføre. Utfordringen her vil være å finne den mest optimale planen blant det vi faktisk ønsker å fullføre. Strotz kom ikke opp med en konkret funksjonell form, men ga en spesiell oppmerksomhet til fallende diskonteringsrenter (Frederick, Loewenstein & O'Donoghue, 2002, s. 22).

Thaler (1981) kom med et eksempel til Strotz sin oppmerksomhet til fallende diskonteringsrente. Eksempelet indikerer at tidspreferanseraten er fallende over tid. Eksempelet i tabellen er hentet fra Thaler (1981), mens tabellen er blitt inspirert av Døskeland (2014).

To valg:	
(A) Velg mellom	(A1) Et eple i dag
	(A2) To epler i morgen
(B) Deretter velg mellom	(B1) Et eple om et år
	(B2) To epler om et år og en dag

Tabell 1: Eple eksempel

Eksempelet viser til to valg som skal tas, først valg A og deretter valg B (Døskeland, 2014, s. 398). I valg A kan man velge mellom et eple i dag (A1) og to epler i morgen (A2). I dette tilfellet er det mange som blir fristet til å velge A1. I valg B kan man velge mellom et eple om et år (B1) og to epler om et år og en dag (B2). Av de som velger A1, er det mange som samtidig velger B2. Forskjellen mellom i dag og i morgen virker større en forskjellen mellom et år og et år pluss en dag. Dette viser til at de klarer å være mer tålmodige i fremtiden enn i dag. For at deltakerne skal fremstå som tidskonsistente, måtte de ha valgt samme alternativ i begge spørsmålene (for eksempel A1 og B1).

Konsum i dag (t) og konsum i neste periode ($t+1$) vil være forskjellig på kort og lang sikt (Laibson, 1998, s. 862). Fra dagens perspektiv er diskonteringsrenten for to perioder som er langt unna (t og $t+1$) en langsiktig diskonteringsrente. Fra et tidspunkt t vil diskonteringsrenten mellom t og $t+1$ være en kortsiktig høy diskonteringsrente. En slik endring i preferanser reflekteres i mange kjente eksperimenter. For eksempel kan det være at en person har bestemt seg for å slutte å røyke om et år. Når det har gått et år, kan det være tilfelle at denne personen ønsker å utsette å slutte å røyke med enda et år. Dette er et eksempel på at når folk skal lage planer for fremtiden, er de ofte tålmodige (Døskeland, 2014, s.398). Personen legger en plan om å slutte å røyke, men når fremtiden nærmer seg, er denne personen ikke lengre villig til å gjøre en innsats.

Hyperbolsk diskontering og undersparing ved pensjonering

En populær forklaring av hyperbolsk diskontering er rettet til undersparing ved pensjonering (Hens & Rieger, 2010, s. 84). På tidspunkt $t = 0$ har et individ et pengebeløp på $w = 1$ som individet kan spare til pensjonering på tidspunkt $t = 10$, som gir en rente på $r = 0.05$. Den ekstra nytten av å bruke pengene umiddelbart er antatt til å være wr , og nytten av total besparelse på x ved pensjonsalder er $2x$. Den hyperbolske diskonteringsfaktoren er $\delta = 0,25$. For å gjøre det enklere antar vi at personen vil enten alltid spare eller aldri spare penger for pensjonering.

$$u(\text{alltid spare}) = \frac{u(w(1+r)^t)}{1+\delta t} = \frac{2 * 1.05^{10}}{3.5} = 0,9308,$$

Formel 2: Alltid spare til pensjon

$$u(\text{aldri spare}) = \frac{u(w)}{1+\delta t} + \sum_{s=0}^t \frac{u(wr)}{1+\delta s} = 0,8550.$$

Formel 3: Aldri spare til pensjon

Dette viser at personen faktisk sparer til pensjonstilværelsen. Dette eksempelet mellom å spare eller å ikke spare kan bli presentert forskjellig. Alternativet vil nå være om å starte sparingen i dag, eller om å vente til i morgen.

$$u(\text{starte å spare i dag}) = u(\text{alltid spare}) = 0,9308,$$

Formel 4: Starte sparing i dag

$$u(\text{starte å spare til neste år}) = \frac{u(w(1+r)^{t-1})}{1+\delta t} + u(wr) = 0,9365.$$

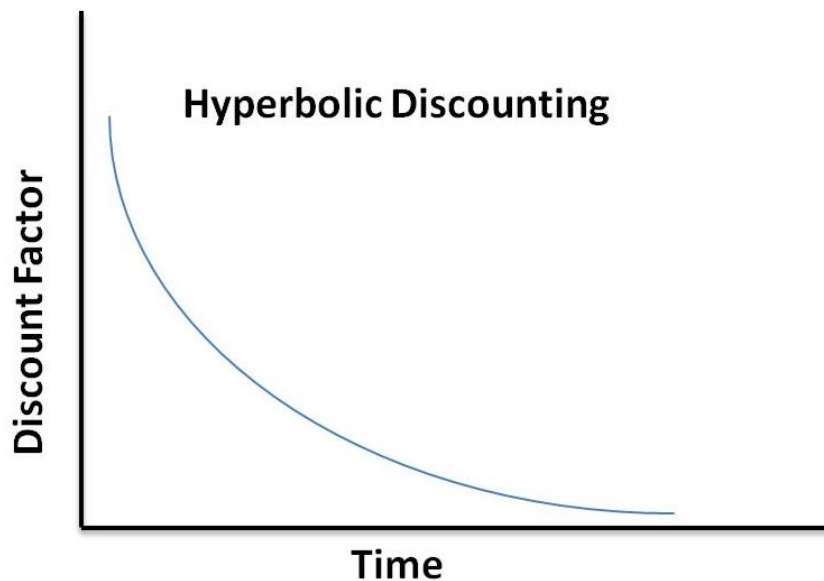
Formel 5: Starte sparing til neste år

I denne sammenhengen foretrekker personen å starte pensjonssparingen til neste år. Til neste år vil alternativer om å vente med å spare enda et år være det mest attraktive alternativet. Dette er en typisk interaksjon av hyperbolsk diskontering. Folk ønsker belønning før enn senere, og dermed er alternativer som forsinker en belønning mindre attraktivt og folk diskonterer dem. Pensjonstilværelsen er langt frem i tid, og det kan derfor være mindre attraktivt å spare til pensjon fremfor andre investeringer.

Matematisk fremstilling av hyperbolsk diskontering

Det finnes ulike måter å presentere den matematiske måten vi mennesker diskonterer fremtidig konsum (Redden, 2002, 28.02). Klassisk økonomisk syn på diskontering reduserer en fremtidig gevinst med en faktor $1/(1+k)^t$, hvor k er diskonteringsrenten og t er lengden på forsinkelsen. Størrelsen på fremtidig gevinst avhenger av tiden, og med en konstant diskonteringsrente (k). Ved hyperbolsk diskontering reduseres den fremtidige gevinsten med en faktor $1/(1+kt)^{\beta/\alpha}$, hvor $\alpha, \beta > 0$.

Loewenstein og Prelec (1992) konkluderte med at diskonteringsfunksjoner er generaliserte hyperboler. Diskonteringsrenten ved hyperbolsk diskontering reduseres når forsinkelsen oppstår lengre frem i tid. Nedenfor kan vi se en grafisk fremstilling av hyperbolsk diskontering (Cole, u.å.):

Figur 2: Hyperbolsk diskontering

Figuren viser at hyperbolsk diskontering innebærer en diskonteringsrente som faller ettersom situasjoner oppstår lengre frem i tid (Laibson, Repetto, & Tobacman, 1998, s. 99). Hendelser i nær fremtid er neddiskontert med en høyere implisitt diskonteringsrente enn hendelser i fjern fremtid. Hyperbolsk diskontering er karakterisert ved en relativ lav diskonteringsrente over lengre perioder, og en relativ høy diskonteringsrente over kortere perioder (Laibson, 1997, s. 445). Ettersom hendelser langt frem i tid har en lav diskonteringsrente, vil dette være tilfellet for pensjon.

3.1.3 Default (forhåndsvalg)

Det kan være vanskelig for privatpersoner å ta gode valg når det kommer til pensjon (Døskeland, 2014, s. 398). I følge rasjonell teori burde vi få en oversikt over all relevant informasjon, og ta gode valg basert på dette. For at privatpersoner skal kunne velge i tråd med sine langsiktige interesser, må vi "overstyre" folks intuitive valg. En måte dette kan bli gjort på er at staten lager obligatoriske pensjonsordninger, hvor man legger inn forhåndsvalg (default). Et eksempel på forhåndsvalg kan være en portefølje med 50 prosent andel i aksjer, knyttet til innskuddsbasert tjenstepensjon. Dersom vi ønsker noe annet, må vi foreta endringer selv.

Forhåndsvalg er den posisjonen et individ får ved å avstå fra å ta et valg. Forskning viser at å ha et forhåndsvalg påvirker sjansene for at dette valget blir valgt (Thaler & Sunstein, 2008, s. 83). Å sette en standard blir brukt for å påvirke atferd, og en standard kan bli brukt i ulike sammenhenger. For eksempel vil alle innbyggere i Frankrike bli organdonorer fra og med nyttår (Dahl, 2017, 03.01). Dette skjer automatisk gjennom en nasjonal database. En slik automatisk rekruttering er et standardvalg. Land som allerede har implementert følgende ordningen viser til økende antall i organdonorer.

Det har blitt gjort en rekke forskning på standardvalg. Beshears, Choi, Laibson og Madrian (2009) er blant dem som har stått i spissen når det gjelder forskning på forhåndsvalg. De ser hvor stor innflytelse et forhåndsvalg har på sparing og økonomi. De belyser samtidig rollen offentlig politikk har på sparing. I Norge har vi lover og regler om hvor stor andel av lønnen arbeidsgiveren må betale til pensjon. Dette gjør at individer som ellers ikke ville spart til pensjon, får en pensjonsbeholdning.

Forskning viser at mange av oss trenger ett "dytt" når det kommer til pensjonssparing. Det er derfor viktig å ha et lovverk som tilrettelegger for et godt sparemiljø. IPS har skattefordeler som gjør det mer attraktivt for folk å spare.

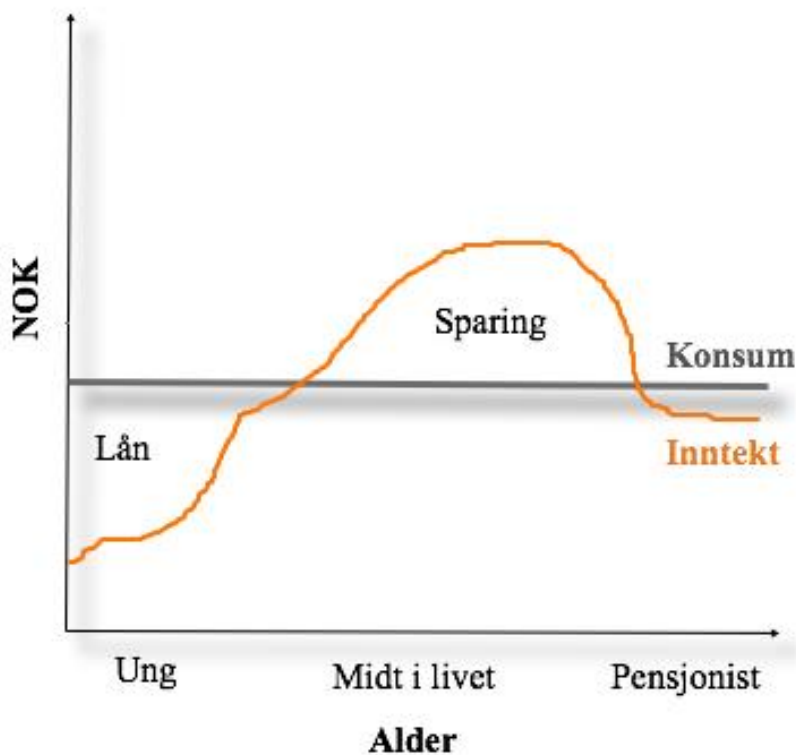
3.2 Livssyklushypotesen

Livssyklushypotesen ble utviklet av Modigliani og Brumberg (1954). Teorien er basert på ideen om at mennesker gjør intelligente valg om hvor mye ressurser de vil bruke ved de forskjellige stadiene i livet. Fra barndommen, gjennom studietiden, arbeidslivet og til slutt

pensjonstilværelsen. Hypotesen skiller mellom sparing og forbruk. Modellen antar rasjonell atferd hos individer.

I følge denne teorien er sparing en funksjon av inntektsvekst. Vi sparer ved høy inntekt, og bruker sparepengene eller låner penger ved lav inntekt (Liu & Hu, 2013, s 369).

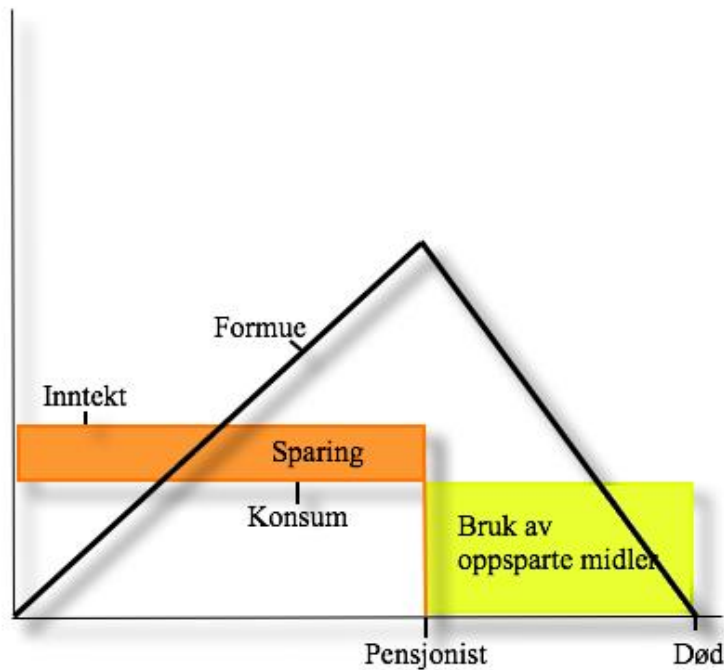
Livssyklushypotesen sier at sparsom atferd er fremtidsrettet og drevet av ønsket om å være forberedt til fremtidige utgifter (Modigliani & Jappelli, 1998, s. 1). Pensjonstilværelsen kan være vanskelig å planlegge, og det kan forekomme en del uforutsette utgifter. Under denne tiden er det forventet at utgiftene er større enn inntektene, og denne fasen består av reduksjon av ens formue som er opparbeidet gjennom arbeidslivet. Teorien kan forklares ut i fra figuren under (Døskeland, 2014, s. 17):

Figur 3: Livssyklushypotesen

Figuren viser at inntektsprofilen starter med lav inntekt gjennom de første arbeidsårene. Inntekten øker i takt med alderen, helt til toppen er nådd før pensjonstiden. Utbetalingene vil være betydelig lavere under pensjonstiden. Vi ønsker en stabil og konstant livsstandard gjennom årene, og sparer derfor under arbeidslivet for å kunne ha mer som pensjonister. Den

grå linjen i figuren viser at vi ønsker høyest mulig konsum, som ikke har noen brå endringer (Døskeland, 2014, s.16). Inntekten, som vises med den oransje linjen, er ikke korrelert med konsumet. Over livsløpet vil inntekten variere. Som vi kan se i figuren vil inntekten som ung gjerne være lav, og vi har behov for lån til både utdanning og eiendom. "Midt i livet" kan det tenke seg at inntekten er noe høyere, og vi må begynne å tenke på pensjonssparing.

Figur 4: Livssyklushypotesen anvendt for pensjon

Figuren over viser livssyklusypotesen, som er rettet mot pensjonssparing (Døskeland, 2014, s. 42). Den viser til at vi sparer når vi er i arbeid, og bruker de oppsparte midlene når vi er pensjonister. Når det gjelder pensjonssparing, tenker alle forskjellig. Noen ønsker å ha tilgjengelig en buffer til pensjonstilværelsen, mens andre foretrekker å benytte seg av konsum i dag. Uansett hvilke preferanser vi har, er vi alle opptatt av å glatte konsumet.

Matematisk fremstilling av livssyklusypotesen

I følgende modell tar vi i betraktning et optimalt valg av konsum over tid (Doppelhofer, 2009, s. 4). Vi antar en to-periodisk verden, hvor individer tjener en inntekt y og kan velge hvor mye de vil konsumere c , eller spare b . Budsjettbetingelsene for de to periodene er følgende:

$$y_1 + b_0(1 + r) = c_1 + b_1$$

Formel 6: Budsjettbetingelse periode 1

$$y_2 + b_1(1 + r) = c_2 + b_2$$

Formel 7: Budsjettbetingelse periode 2

Hvor b_0 er sparing i starten av livet og b_2 er opparbeidet sparing i slutten av livet.

Budsjettbetingelsene for hver periode kan omgjøres til intertemporale budsjettbetingelser:

$$y_1 + \frac{y_2}{(1 + r)} + b_0(1 + r) = c_1 + \frac{c_2}{(1 + r)} + \frac{b_2}{(1 + r)}$$

Formel 8: Intertemporale budsjettbetingelser

Den intertemporale budsjettbetingelsen sier at nåverdien av inntektene og innledende formue er lik nåverdien av utgifter i løpet av livet. Vi antar at individer ikke etterlater seg kapital til neste generasjon. Individer ønsker et "glatt" forbruk, og vi får en modell lik figur 3.

3.3 Urealistiske forventninger

Å være urealistisk kan gjøre at man ikke er i stand til å se ting slik de egentlig er (Cambridge University Press, 2017). Man kan ha feil fremstilling om fremtidige hendelser som ikke er basert på fakta. Å ha urealistiske forventninger om en situasjon kan sees i sammenheng med overkonfidens og optimisme.

Når det gjelder å forutsi hva som kommer til å skje med oss i morgen, neste uke eller flere år frem i tid, overvurderer vi sannsynligheten for positive hendelser, og undervurderer sannsynligheten for negative hendelser (Sharot, 2011, s. 941). Dette fenomenet er kjent som "*optimisme bias*" og er en av de mest konsekvente, utbredte og robuste skjevheter dokumentert i finansiell psykologi. Et annet fenomen som kalles overkonfidens handler om å ha overdreven tro på oss selv (Døskeland, 2014, s. 238). Dette fører til urealistiske forventninger, hvor man overestimerer egen kompetanse i oppgaver som krever dyktighet.

3.4.1 Overkonfidens

En skjevhet i beslutningsprosesser er overkonfidens (Tapia & Yermo, 2007, s. 9). Ved overkonfidens har mennesker tendensen til å overestimere sine kunnskaper, ferdigheter og

presisjon. Dermed kan flere beslutninger bli basert på gjetninger snarere enn konkret informasjon. Vi har en tendens til å betrakte våre egenskaper og kunnskaper som bedre enn det de egentlig er. Det å overdrive egen evne til å kunne forutsi hva som kommer til skje har en sammenheng med overoptimisme og selvkontroll.

Vi er mest tilbøyelige til å være overkonfidente i situasjoner med vanskelige oppgaver, for prognoser med lav forutsigbarhet og for virksomheter som mangler rask og klar tilbakemelding (Barber & Odean, 2001, s. 263). Når vanskelighetsgraden er lav vil vi være mindre tilbøyelige til å være overkonfidente. Overkonfidens kan føre til at vi gjør handlinger på grunnlag av kompetanse vi ikke har, og dette kan gi uønskede resultater. Overkonfidens kan vises på forskjellige måter:

- Feilkalibrering
- Bedre-enn-gjennomsnittet
- Illusjon av kontroll

Barber og Odean (2001) har sett på kjønnsforskjeller når det kommer til økonomiske situasjoner. Både menn og kvinner viser overkonfidens, men menn er generelt mer overkonfidente enn kvinner. De finner at i aksjemarkedet er menn tilbøyelige til å føle seg mer kompetente enn kvinner, og har derfor en høyere grad av overkonfidens. Ved å se på disse funnene, kan vi forvente at menn vil være mer overkonfidente om deres evne til å gjøre økonomiske beslutninger. Overkonfidens kan derfor påvirke menn til å ha en høyere forventning til fremtidig pensjon enn kvinner.

Bhandari og Deaves (2006) finner at individer med høyere utdanning og høyere inntekt er assosiert med å være i større grad overkonfidente. Ved høyere utdanning og høyere inntekt var individer i større grad overkonfidente. De bruker en spørreundersøkelse bestående av to spørsmål med 5 svaralternativer for å teste kunnskapen til respondentene. Etter hvert spørsmål ble deltakerne spurt om hvor sikre de var på svaret sitt. Forskjellen mellom prosenten de fikk riktig og deres sikkerhetsprosent definerte hvor overkonfidente deltakerne var.

Feilkalibrering

Studier av feilkalibrering finner at mennesker har tendenser til å overvurdere presisjonen av egen kunnskap (Barber & Odean, 2001, s. 262). Vi oppfatter vår kunnskap som mer nøyaktig enn det den i virkeligheten er. Et klassisk eksempel av denne typen overkonfidens er at individer blir presentert en serie av 10 vanskelige spørsmål (for eksempel: hvor lang er Nilen?). Individer blir deretter spurt om å konstruere et konfidensintervall for de ulike spørsmålene (et høyt og et lavt alternativ), slik at svaret ligger innenfor dette intervallet. En vel-kalibrert person vil i gjennomsnitt i 9 av 10 tilfeller lage et intervall som inneholder det riktige svaret. Et typisk resultat av en slik test indikerer at intervallet inneholder langt mindre riktige svar.

Bedre-enn-gjennomsnittet

En annen form for overkonfidens er bedre-enn-gjennomsnittseffekten (Barber & Odean, 2011, s. 16). Bedre-enn-gjennomsnittet går ut på at vi tror vi er bedre enn en gjennomsnittsperson. Det vil si at vi føler oss smartere og mer talentfulle sammenlignet med gjennomsnittet. Et eksempel som blir brukt for å illustrere denne effekten er spørsmålet om hvor god sjåfører vi er (Svenson, 1981, s. 143). Sammenlignet med andre individer, ville de fleste av oss rangert oss som over gjennomsnittet gode, mens i virkeligheten kan bare 50 prosent av oss være bedre enn gjennomsnittet.

Illusjon av kontroll

Et annet tegn på overkonfidens kan bli sett gjennom det som kalles illusjon av kontroll. Denne illusjonen oppstår når mennesker tror de har mer kontroll over handlinger og situasjoner enn det de egentlig har, som vil si tendensen til å overestimere ens faktiske evne (Barber & Odean, 2011, s. 23). For eksempel kan en student tro at han/hun scorer 80 prosent på en test, når han/hun faktisk scorer 65 prosent. Med tanke på problemstillingen, kan det tenkte seg at vi tror vi har mer kontroll på forventet pensjon, enn det vi i virkeligheten har.

3.4.2 Optimisme

Skjevheten optimisme er definert som forskjellen mellom en persons forventning og resultatet som følger (Sharot, 2011, s. 941). Er forventningene bedre enn virkeligheten, er skjevheten optimistisk; er forventningene dårligere enn virkeligheten, er skjevheten pessimistisk. Optimister forventer at ting går deres vei, og har generelt tro på at gode ting skjer fremfor dårlige ting (Scheier, Carver & Schneiderman, 1985, s. 219). Pessimister kan ha en motsatt

forestilling, og forventer at ting ikke går deres vei og har en tendens til å forutsi dårlige resultater. Omfanget av optimisme blir målt empirisk ved se på et individs forventning til en hendelse, før hendelsen utfolder seg, og kontrastere det med de virkelige resultatene (Sharot, 2011, s. 941). Denne metodikken viser for eksempel at studenter forventer å få en høyere startlønn og flere jobbtilbud enn det de ender opp med å få.

I følge Thaler (2000) har vi tendensen til å være overoptimistiske om fremtiden. Når han startet på Universitetet i Chicago, forventet studentene å få en karakter som var over gjennomsnittet, men over halvparten av dem ble skuffet. Overoptimisme er tilstede når folk tilegner seg gunstige/ugunstige sannsynligheter til utfall, som da er for høye/lave gitt historisk erfaring eller begrunnet analyse (Ackert & Deaves, 2010 s. 111). Dette viser til at overdrevet optimisme er tilstede når menneskers prediksjoner om fremtiden er urealistisk optimistiske.

Puri og Robinson (2007) bruker blant annet spørsmål om respondentenes forventninger til levealder for å måle optimisme, og finner bevis for at optimisme er relatert til økonomiske beslutninger. De finner at moderate optimister viser til fornuftig økonomiske beslutninger, mens overoptimister viser til økonomisk atferd som generelt ikke anses som forsvarlig og korreleres til irrasjonelle beslutninger. Moderate optimister viser til forsvarlige økonomiske vaner, hvor de er mer sannsynlig til å betale kredittkort regninger, har lang planleggingshorisont og sparer fordi sparing er en god ting å gjøre (Puri & Robinson, 2007, s. 73). Overoptimister har kort planleggingshorisont og er mindre sannsynlige til å tenke at sparing er en god ting å gjøre. Deres funn viser til at optimister sparer mer, mens overoptimister sparer mindre. Dette kan være med å påvirke forventet pensjon, og kan gi konsekvenser som gir mindre pensjonsutbetalinger.

Optimisme er korrelert med positive oppfatninger om fremtidig økonomisk utvikling, og er relatert til en rekke livsvalg; mer optimistiske mennesker jobber hardere, forventer å pensjonere seg tidligere, investere mer i enkeltaksjer og sparer mer (Puri & Robinson, 2007, s. 94). Optimisme er forstått å være roten av mange økonomiske fenomener (Puri & Robinson, 2007, s. 72). Det er viktig for finansiell tjenesteytelse og det kan påvirke økonomiske beslutninger. Likevel, er det i finansiell økonomi relativt lite direkte bevis på rollen optimisme spiller i individuelle økonomiske beslutninger.

3.4 Selvkontroll

Selvkontroll er menneskelig atferd som fører til at vi bruker penger i dag på bekostningen av sparing til i morgen (Pompian, 2006, s. 150). Selvkontroll skjevheten kan også bli beskrevet som en konflikt mellom menneskers ønsker, og deres manglende evne til å innfri dem. Dette kommer av mangel på selvdisciplin. Mennesker viser lite selvkontroll når det kommer til penger og sparing. Det eksisterer flere fallgruver som fører til investeringsfeil (Pompian, 2006, s. 155):

1. Selvkontroll skjevhet kan føre til at investorer bruker mer i dag på bekostningen av forbruket i morgen. Denne oppførselen er "farlig" for ens kapital. Pensjonstiden kan komme fortere enn planlagt og det kan da oppstå mangel på midler. For å gjøre opp den tapte tiden, kan enkelte ta for mye risiko med sparepengene og som følge gjøre problemet verre.
2. Selvkontroll skjevhet kan føre til at investorer ikke planlegger for pensjonstiden. Forskning viser at de som mislykkes i planlegging til pensjonsalderen, er mindre sannsynlig til å ha en sikker pensjonstilværelse.
3. Selvkontroll skjevhet kan føre til ubalanse i aktiva allokering. Noen investerer for eksempel i inntektsgivende eiendeler som følge av "inntekt i dag" - mentaliteten. Dette kan være dårlig for langsiktig kapital. Disse typer investeringer kan hemme en portefølje å vokse i takt med inflasjonen. Andre investorer kan ta for mye risiko med å investere for mye i aksjer enn obligasjoner, fordi de ikke klarer å kontrollere sin atferd.
4. Selvkontroll skjevhet kan gjøre at investorene glemmer de grunnleggende finansielle prinsipper, slik som renters rente, som kan være med å bidra til langsiktig kapital.

Den første fallgraven er viktig å være oppmerksom på. Hvis en ikke begynner pensjonssparing tidlig nok kan dette gi negative konsekvenser. Horisont for investeringer er viktig når det kommer til vekst. Når en nærmer seg pensjonstilværelsen bør porteføljen bli rebalansert jevnlig. For å unngå høy volatilitet bør porteføljen bli mer konservativ ettersom tiden nærmer seg for uttak.

Lusardi (2001) har gjort en rekke undersøkelser på sparing i forskjellige familier i USA. Hun har brukt data fra "Health and Retirement Study (HRS)" for å undersøke sparing.

Undersøkelsen viser at omtrent 30 prosent av husholdninger hvor overhodet er på vei mot pensjonering, har lite eller ingen planer for pensjonstilværelsen. Dette er en undersøkelse basert på husholdninger i USA født mellom 1931 og 1941.

Å bruke penger i dag på bekostning av forbruk i morgen er en selvkontroll fallgrube. Samtidig er det å mislykkes i planlegging også en feil som viser at vi mangler selvkontroll. I Lusardi (2001) sin undersøkelsen ble deltakerne spurt om deres opplevelse som pensjonister, sammenlignet med arbeidslivet. Mer enn 54 prosent av deltakerne som ikke hadde tenkt på pensjonstilværelsen på forhånd vurderte opplevelsen som dårlig i forhold til årene før pensjonstilværelsen (Pompian, 2006, s. 157). I motsetning hadde 79 prosent av de som hadde tenkt mye på pensjon beskrevet kvaliteten på livet som lik eller bedre enn årene før pensjonstilværelsen.

Thaler og Shefrin (1981) introduserte ideen om multi-mann som forklaring til problemet med selvkontroll. Modellen viser mennesket som en organisasjon, som kan deles opp i en planlegger og mange utførere. Det kan oppstå konflikt mellom planleggeren og utføreren, som følge av at utføreren er selvopptatt. De hevder at hvis en betrakter to identiske mennesker med samme inntekt og formue som sparer en brøkdel av sin inntekt, og legger en obligatorisk pensjonsordning på en av dem, så vil samlet sparing øke. Mennesket vil spare like mye samtidig som det også sparer gjennom pensjonsordningen. Dette kommer av at pensjonsordningen ikke "koster" noe for mennesket. Kostnadene oppstår kun når sparing skjer av egen vilje.

4.0 Tidligere undersøkelser i Norge

DNB

I September 2013 gjennomførte Ipsos MMI en undersøkelse for DNB som viser hva nordmenn i gjennomsnitt mener de må ha i pensjon for at det skal være akseptabelt (DN.no & NTB, 2013, 14.10). Mange synes pensjonsordningene virker kompliserte, og er usikre på hva en vil få i pensjon. På bakgrunn av dette er det mange som er bekymret for egen økonomi som pensjonist. Uansett hvor bekymret man er for egen økonomi som pensjonist, har de fleste av oss en mening om hvor stor pensjon man ønsker seg.

Resultatene fra denne undersøkelsen er urealistiske (DN.no & NTB, 2013, 14.10).

Undersøkelsen viser til at nordmenn mener i gjennomsnitt at en akseptabel pensjon utgjør 72 prosent av inntekten de har ved pensjonering. Det er størst forskjell mellom hva kvinner mener er en akseptabel prosentandel av inntekten som pensjon, og det man faktisk får. I gjennomsnitt mener kvinner at de trenger 76 prosent av inntekten for å leve som pensjonist, mens menn sier at de vil trenge 70 prosent.

I følge undersøkelsen av DNB kan det virke som om mange tror at vi får mer i pensjon enn det vi faktisk får (Døskeland, 2014, s. 373). Desto eldre vi blir jo mindre mulighet har vi til å påvirke egen pensjon, og det er derfor viktig å tenke på dette før det er for sent. Dette kan sammenlignes med et legebesøk. Hvis noe er galt, er det bedre å finne det ut for tidlig enn for sent.

En annen undersøkelse Respons Analyse har gjennomført for DNB viser til at bare 26 prosent av oss kan si seg enig i utsagnet *"jeg har planlagt godt egen økonomi når jeg blir pensjonist"* (Halvorsen, 2013, 10.10). Når det kommer til å ha kontroll på pensjon, viser også denne undersøkelsen forskjeller mellom både kjønn og alder.

- 32 prosent av menn sier at de har planlagt sin økonomi som pensjonist, mens bare 20 prosent av kvinner kan si det sammen.
- Kun 11 prosent i alderen 18 – 30 år oppgir at de planlegger sin økonomi som pensjonist. For aldersgruppen 30 – 44 år er tallet 29 prosent, og for aldersgruppen 45 – 60 år er tallet 35 prosent.

Det vil være naturlig å bli opptatt av pensjon utover i livet, men prosentandelen er fremdeles relativt lav i den eldste gruppen. Tallene viser at kvinner bryr seg mindre om å planlegge sin pensjon, enn det menn gjør. Halvorsen (2013) mener at dette er en bekymringsfaktor fordi kvinner lever lengre enn menn, har ofte dårligere lønn, mye deltidsarbeid og et lavt antall år i arbeidslivet.

Sparebank 1

Respons Analyse har gjennomført en undersøkelse for SpareBank 1 i 2016 (Næss, 2016, 30.11). Tallene fra denne undersøkelsen viser til at flere av oss har urealistisk høye

forventninger til fremtidig pensjon. Nesten halvparten av oss (48%) mener pensjonen vi får ikke bør være mindre enn 70 prosent av den inntekten vi har i dag. Hele 200.000 nordmenn aksepterer ikke en pensjon som er lavere enn lønnen.

De færreste av oss, selv med en utbetaling fra en god tjenstepensjon i tillegg til det vi får fra folketrygden, vil få så mye som 70 prosent i pensjon (Næss, 2016, 30.11). I dag ligger de beste pensjonsavtalene på opptil 66 prosent av lønnen. Uten egen sparing, vil det være vanskelig å få en høy pensjon. Gapet mellom egen sparing og forventninger til fremtidig pensjon er stort. Undersøkelsen sier at nesten halvparten av oss har urealistiske forventninger til hvor god pensjon vi vil få, men bare 37 prosent sparer til egen pensjon utover det vi får fra tjenstepensjonen og folketrygden.

5.0 Metode

Dette kapittelet skal fremlyse valgt metode for besvarelsen av problemstillingen. Det blir gitt en innføring i metodevalg, og hvilken fremgangsmåte vi har benyttet oss av for å samle inn data. Deretter vil fire hovedpunkter bli presentert, som skal videre analyseres ved hjelp av ulike teorier og hypoteser.

5.1 Valg av metode

Vi har valgt å benytte oss av kvantitativ metode. Målet var å samle inn betraktelig med respons ved hjelp av en spørreundersøkelse. Spørreundersøkelse var vårt beste valgalternativ, da den ga muligheten til å samle inn store kvantum med respons fra individer med ulik bakgrunn og erfaring. Forhold til penger (pensjon) er av privat natur, og vi ønsket konkrete tall for å løse problemstillingen.

Vi benyttet tversnittdesign i prosessen. Det betyr at spørreundersøkelsen var tidsavgrenset og hadde som mål å beskrive et forhold i nåtiden (Ringdal, 2013, s. 107). Spørreundersøkelsen var aktiv i perioden fra 01.04.17 til 24.04.17.

5.2 Design og spørreundersøkelse

For å kunne besvare oppgavens problemstilling har det blitt brukt deskriptivt (beskrivende) design. Spørreundersøkelsen hadde som mål å undersøke urealistiske forventninger i forhold til pensjon. Datainnsamlingen hadde to sentrale målsettinger: fremskaffe et analyseutvalg som

er *representativt* for populasjonen, samt *valid* innsamling av informasjon (Widerberg, Hansen & Album, 2010, s. 156). Med *valid* informasjon menes det tallmaterialet som forskeren har, må være et uttrykk for det forskeren ønsker å si noe om (Undheim, 1996, s. 29).

Fordelen med en spørreundersøkelse er at den vil være anonym. Det er viktig å vite at individer ikke ønsker å svare på spørsmål som har en negativ virkning på deres selvbilde (Malhotra & Ebrary, 2010, s.172). Vi la vekt på å gjennomføre en grundig undersøkelse med gode formuleringer, slik at det ikke skulle oppstå misforståelser i spørsmålene. Erfaringer viser at villigheten til å delta synker markant om tidsbelastningen blir stor, særlig når respondentene overlates til seg selv. Skal svarene bli "riktige" må ikke respondenten miste fokus (Album et al., 2010, s. 159). Spørsmålene som blir stilt skal ha en klar betydning og være lett forståelig (Malhotra & Ebrary, 2010, s. 350).

Ved utformingen av spørreundersøkelsen gikk vi gjennom tre pilotintervjuer. Dette ga oss oversikt over hvilke spørsmål som var mest relevante å inkludere. For å kvalitetssikre innholdet i spørreundersøkelsen brukte vi tre testpersoner, som kom med konstruktiv kritikk om formulering, samt vanskelighetsgrad av språket. Spørreundersøkelsen ble utformet med et begrenset antall spørsmål. Den bestod av 26 spørsmål som kunne bidra til å analysere problemstillingen.

5.3 Utvalg og populasjon

Målet med spørreundersøkelsen var å samle inn besvarelser fra ulike grupper i samfunnet. Intensjonen var å samle inn 200 besvarelser. Spørreundersøkelsen var tilgjengelig og delt gjennom ulike kanaler på internett. For å få en jevn spredning mellom offentlig og privat sektor ble det sendt ut e-poster til begge sektorene. Undersøkelsen ble sendt til Stavanger Kommune og flere underliggende etater for å dekke nok respondenter innenfor det offentlige. Samtidig ble en rekke e-poster distribuert på ulike arbeidsplasser innenfor privat sektor. Dette ga oss muligheten til å samle inn besvarelser fra et mangfold av ulike aktører, deriblant studenter, arbeidstakere og selstendig næringsdrivende. Dette var noe som bidro til variasjon i innsamlet data.

Når vi har et utvalg som er tilfeldig trukket fra populasjonen kan vi bruke dataen fra utvalget til å trekke konklusjoner angående hele populasjonen (Kvaløy, u.å.). Dersom vi bare har et

utvalg fra en selektiv del av befolkningen blir det vanskelig å trekke konklusjoner for hele populasjonen basert på dataen fra utvalget. For at utvalget skal være representativt må det være trukket proporsjonalt med hensyn til ulike variabler. Vårt utvalg er i sin helhet fra Rogaland og Vest-Agder, og kan dermed ikke representere hele landet. Samtidig er det spesielt en aldersgruppe som er representert i utvalget og det er alder 25 – 39 år. Det eksisterer en skjev fordeling av kjønn, hvor det er i hovedsak kvinner som har besvart spørreundersøkelsen.

5.4 Innsamling av data

Internett tjenesten for datainnsamling "*SurveyXact*" ble brukt for å gjennomføre spørreundersøkelsen. Dette er et kostnadsfritt verktøy for elektronisk innsamling av data. Universitetet i Stavanger har et samarbeid med "*SurveyXact*", hvor studenter får tilgang til deres funksjoner uten kostnader. Ved hjelp av en internett-lenke som kan distribueres, ble spørreundersøkelsen spredt over flere kanaler.

Utformingen av undersøkelsen hadde fokus på konsentrasjonsevnen til deltakerne. Først ble respondentene testet for deres kunnskap om pensjon. Den neste delen av undersøkelsen bestod av å teste om respondentene hadde urealistiske forventninger til pensjon i sammenheng med optimisme, overkonfidens og tidsdiskontering. De siste spørsmålene av undersøkelsen var grunnleggende og ble stilt for å gruppere respondentene.

5.5 Hovedpunkter for videre analyse

For å oppnå en oversiktlig analyse, har vi valgt ut fire hovedpunkter som skal inkludere ulike teorier og hypoteser. Hvert punkt inneholder ulike spørsmål fra spørreundersøkelsen som vi ønsker å analysere. Hovedpunktene skal blant annet belyse teoriene som er omtalt i kapittel 3.

1. Forventninger til pensjon
2. Overkonfidens og kunnskap
3. Optimisme
4. Tidsdiskontering

Vi forventet å finne støtte for teoriene, her under tendenser til overkonfidens og optimisme. Ved bruk av variabler som utdanning og kjønn kunne vi gruppere respondentene, samt analysere spørsmålene ytterligere.

Vi ønsket å undersøke om faktorer som utdanningsnivå hadde en innvirkning på forventningene til pensjon. Etter å ha sett nærmere på funn av Bhandari og Deaves (2006) forventet vi å finne at høyere utdanning gjør oss mer tilbøyelige til fenomener som overkonfidens. Overkonfidens teorien kunne medføre at det var vesentlige forskjeller mellom kjønn. Dette kan sees i sammenheng med artikkelen av Barber og Odean (2001) om at menn er mer overkonfidente enn kvinner.

Det blir utført ulike hypotesetester for å se nærmere på problemstillingen. Ved hypotesetesting vurderer man en definert påstand – en påstand om det eksisterer en generell forskjell, effekt eller samvariasjon (Undheim, 1996, s. 189). Ved utførelse av en statistisk analyse testes alltid to hypoteser. Den første kalles for nullhypotesen (H_0) og er den enkle ideen om at ingenting skjer i befolkningen – det er ingen forskjell mellom gruppene som du testet, eller det er ingen sammenheng mellom de tiltakene man har tatt (Walker, 2010, s. 99). Den andre kalles for alternativhypotesen (H_A), og er ideen om at noe skjer. Vi holder oss til nullhypotesen dersom vi ikke finner nok bevis for at den kan være gal.

For å teste om respondentene har urealistiske forventninger til pensjon benyttet vi oss av en t-test. For å kunne teste differansen mellom ulike grupper, som kjønn og utdanningsnivå, benyttet vi oss av en kjikvadrattest.

Forventninger til pensjon

Det første punktet ser nærmere på utvalgets generelle forventninger. I undersøkelsen ble det stilt spørsmål som gikk på forventninger til pensjon: *"Hva forventer du å få utbetalt i årlig alderspensjon i gjennomsnitt? (Ikke medberegnert egen sparing)"*. Pensjonen kommer naturlig nok til å vokse i samsvar med inflasjonen. Vi ønsket for enkelthetskyld å se vekk fra dette på grunn av pensjonsutbetalingene forventes å reduseres ettersom det blir mindre og mindre arbeidstakere per pensjonist.

Ved å benytte oss av en t-test kunne vi se nærmere på differansen mellom utvalgets forventninger til pensjon og gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon. Tidligere har det blitt

påvist i flere undersøkelser at individer har urealistiske høye forventninger til pensjon. Derfor ønsket vi å undersøke hvorvidt respondentenes forventninger er i samsvar med tidligere undersøkelser. Nullhypotesen for respondentenes forventet pensjon ble derfor:

H₀₁: Det er ingen forskjell mellom respondentenes gjennomsnittlige forventet alderspensjon i spørsmål 18, og gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon hentet fra NAV (2016)

Forventet alderspensjon er summen den enkelte respondenten forventet å få utbetalt i alderspensjon. Egen sparing er ikke tatt med i beregningen. Beløpet respondentene oppga er i dagens kroneverdi, slik at de ikke måtte å ta hensyn til inflasjon. Den gjennomsnittlige årlige alderspensjonen er hentet fra NAV og ligger vedlagt i vedlegg 1 (NAV, 2017, 03.05).

Videre skal vi teste differansen mellom respondentenes forventninger til pensjon og utdanningsnivå ved å benytte oss av en kjikvadrattest. Vi får også muligheten til å se på overkonfidens i forhold til kjønn. Vi forventet å se at menn hadde en høyere differanse mellom forventet og observert pensjon enn kvinner. Dette er fordi teorien om overkonfidens påvirker menn i retning av urealistiske forventninger. Ved bruk av en kjikvadrattest testet vi underhypoteser for å se om det eksisterte forskjeller mellom kjønn.

Neste spørsmål som skulle se nærmere på respondentenes forventninger til pensjon var spørsmål 19: "*Ved pensjonering, hvilken prosentsats av din inntekt er etter din mening en akseptabel inntekt som pensjonist?*". Spørsmålet var inspirert av DNB sin tidligere undersøkelse som viser til høye forventninger til pensjon.

I spørsmål 13, 14, 15 og 17 ble det blant annet spurt om utvalget hadde begynt å spare til pensjon, hvor mye de eventuelt sparte eller om de planlagte å spare til pensjon. Besvarelsene ville hjelpe oss med å kartlegge de økonomiske beslutningene til utvalget.

Overkonfidens og kunnskap

I spørsmål 1 til 4 fikk vi muligheten til å teste kunnskapene til respondentene ved å stille dem ulike spørsmål knyttet til pensjonssystemet. Spørsmål 1: "*I Norge skiller vi mellom ytelsespensjon og innskuddspensjon. En av disse har krav om 2% innbetaling. Hvilken?*" var inspirert av teorien om forhåndsvalg (default). Norges lov om minimum 2 prosent innbetaling til pensjon ved innskuddspensjon kan anses som et forhåndsvalg. I analysen ser vi nærmere på

kunnskapsspørsmålene i lys av variabler som utdanning og kjønn. Dette kan være med å oppklare om ulike variabler påvirker våre forventninger.

Disse spørsmålene ble ikke bare brukt til å måle generelle kunnskaper om pensjon, men også for å teste om respondentene er overkonfidente i forhold til egne kunnskaper.

Kunnskapsspørsmålene ble fulgt opp med spørsmål 5: "*Fra spørsmål 1 – 4, hvor mange riktige tror du at du har?*" for å avdekke om respondentene hadde urealistisk tro på egen kunnskap. Denne ideen er hentet fra artikkelen til Bhandari og Deaves (2006).

For å kunne se nærmere på bedre-enn-gjennomsnittseffekten stilte vi spørsmål 12: "*Hvor mye kan du om pensjon sammenlignet med dine arbeidskollegaer (evt. medstudenter)?*". Dette spørsmålet er tatt fra artikkelen av Barber og Odean (2011) som går ut på at individer tror de er bedre enn en gjennomsnittsperson. Videre ble respondentene spurt hvor avansert vårt pensjonssystem virket for dem i spørsmål 7. Dette ga oss et bilde av vanskelighetsgraden utvalget står overfor.

Optimisme

Empirisk kan optimisme bli målt ved å se på hva respondentens forventninger er til en fremtidig hendelse, og sette forventningene i kontrast med de virkelige resultatene. Spørsmål 11 var inspirert av Puri & Robinson (2007): "*Hvor gammel tror du at du vil bli?*". Det vil være vanskelig å måle respondentenes virkelige levealder, og vi valgte derfor å måle respondentenes forventninger med populasjonens gjennomsnitt. På egenhånd, å tro at en vil leve lenge er ikke en valid måling av urealistiske forventninger. Individer kan ha gode grunner til å tro at de skal leve lenge, hvor enkelte kan for eksempel ha svært god helse. Utfordringen er å ta hensyn til ulike variabler som helse, kjønn og røyking. Slik som Puri & Robinson (2007) ville vi sammenligne utvalgets forventninger med levealder for mennesker i Norge. Vår test er ikke like omfattende som deres.

Dette spørsmålet gikk ikke direkte på pensjon, slik at det kunne være lettere å svare for dem som ikke hadde så mye kunnskap om temaet. Ved bruk av en t-test kunne vi teste om det eksisterte en differanse mellom utvalgets forventninger og levealder for Norges befolkning. Nullhypotesen for forventet levealder ble som følgende:

HO₂ = Det er ingen forskjell mellom respondentenes forventet levealder i spørsmål 11 og levealder hentet fra SSB (2016)

Videre vil vi gruppere svarene etter kjønn, da det er forskjellig levealder for kvinner og menn. Dette ville gi oss svar på om det er menn eller kvinner som forventet å leve lengst. Ved bruk av tall fra SSB, kan vi sammenligne utvalget med populasjonens levealder (vedlegg 3 og vedlegg 4).

I spørsmål 16 ble deltakerne spurt om de tror at pensjonen de mottar fra staten vil dekke deres behov, og om de er bekymret for økonomien de vil få som pensjonist. Dette spørsmålet ga oss informasjon om hvordan utvalget ser på fremtiden. Er utvalget bekymret og sparer fordi sparing er en god ting å gjøre? Eller har de kort planleggingshorisont og har forventninger som er bedre enn virkeligheten? Vi skal se nærmere på svarene i lys av faktorer som utdanning, som vil gi oss et helhetlig bilde om enkelte er mer tilbøyelige for optimisme enn andre.

Tidsdiskontering

Som nevnt i overnevnte kapittel har det økonomiske mennesket en tendens til å lage og holde langsiktige planer (Kvalnes & Øverenge, 2005, s. 98). I disse planene blir dagens nytte og kostnader evaluert opp mot nytte og kostnader i fremtiden, hvor vi legger størst vekt på nåtiden. I valget mellom konsum i dag og konsum senere vil diskontering stå sentralt. Mange velger å utsette planlegging av egen pensjon.

Spørsmål 8: "*Vil du motta 20.000 kr i dag eller øke din pensjonsbeholdning med 20.000 kr + avkastning?*" skulle være med å belyse om respondentene foretrekker penger i dag, eller penger i form av sparing til pensjon. Resultatet fra dette spørsmålet kan være påvirket av respondentenes viten om undersøkelsens fokus på pensjon. På bakgrunn av dette kan vi forvente at de fleste svarte at de ønsket å øke sin pensjonsbeholdning, fremfor å motta penger i dag.

Spørsmål 9: "*Dersom du kunne velge mellom 100 kr i dag eller 110 kr i morgen, hva ville du valgt?*" og spørsmål 10: "*Dersom du kunne velge mellom 100 kr om et år eller 110 kr i om et år og en dag, hva ville du valgt?*" skulle være med å kartlegge respondentenes tidspreferanser. Spørsmålet var inspirert av artikkelen til Thaler (1981) som indikerer at tidspreferanseraten er

fallende over tid. I Thaler (1981) sitt eksempel ble det brukt epler, mens vi har valgt å bruke samme eksempel bare i kroner.

Når man sparer til pensjon vil forbruket i dag bli redusert for å spare til senere. Vi ser nærmere på respondentenes forhold til pensjonssparing, som kan ha en sammenheng med respondentenes tidspreferanser. Spørsmål 15: *"Hvis nei, når planlegger du å starte egen pensjonssparing?"* er rettet mot de respondentene som ikke allerede har startet egen pensjonssparing. En typisk interaksjon av hyperbolsk diskontering og sparing vil være at et individ foretrekker å starte sin pensjonssparing til neste år, men til neste år vil alternativer om å vente med å spare enda et år være det mest attraktive alternativet.

På bakgrunn av teorier om tidsdiskontering i kapittel 3 og de ulike spørsmålene i undersøkelsen, vil vi i analysen se nærmere på hvilke tidspreferanser respondentene har.

6.0 Resultat

I denne delen av oppgaven skal vi presentere de grunnleggende empiriske dataene som er blitt samlet inn fra spørreundersøkelsen. Spørreundersøkelsen som vi har gjennomført ligger vedlagt i vedlegg 5. Under neste kapittel vil resultatene bli analysert, og hypotesene bli testet.

6.1 Presentasjon av data

Med mål om å avdekke om utvalget har urealistiske forventninger i forhold til deres pensjon, skal vi presentere dataene som er samlet inn. Fokuset ligger på dataen som er mest relevant for problemstillingen. Kapittelet vil gi oss en oversikt over respondentenes besvarelse, som vi skal bruke senere i analysen, og ved testing av hypotesene. Vi vil begynne med å se på de empiriske dataene i sin helhet.

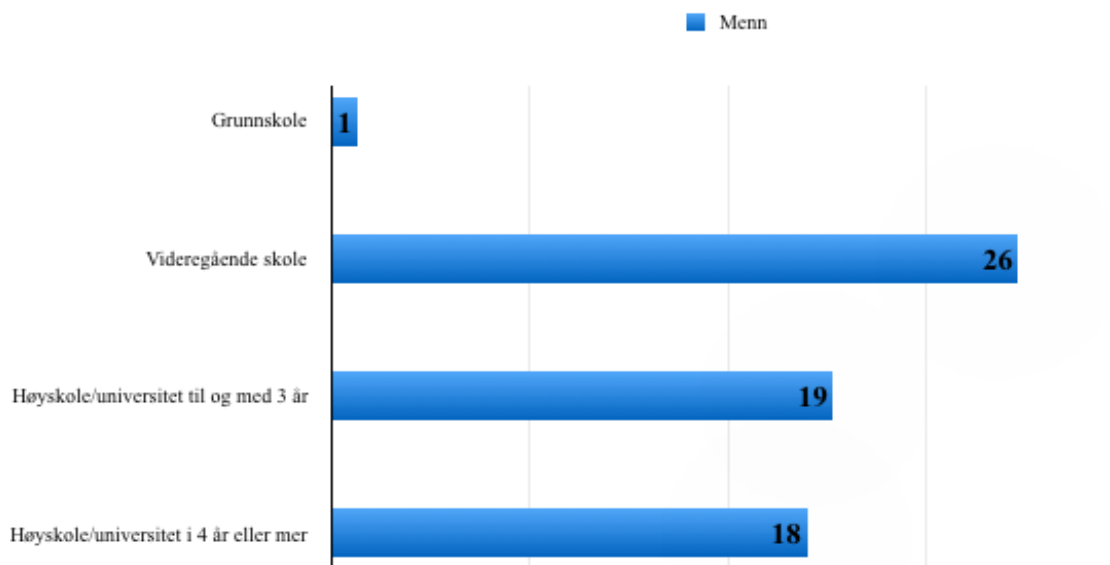
6.1.1 Grunnleggende informasjon

Det var totalt 183 respondenter som deltok i spørreundersøkelsen, hvor fordelingen var 118 kvinner og 65 menn. Undersøkelsen hadde 4 prosent frafall. En oversikt over grunnleggende informasjon er gitt ved følgende tabell:

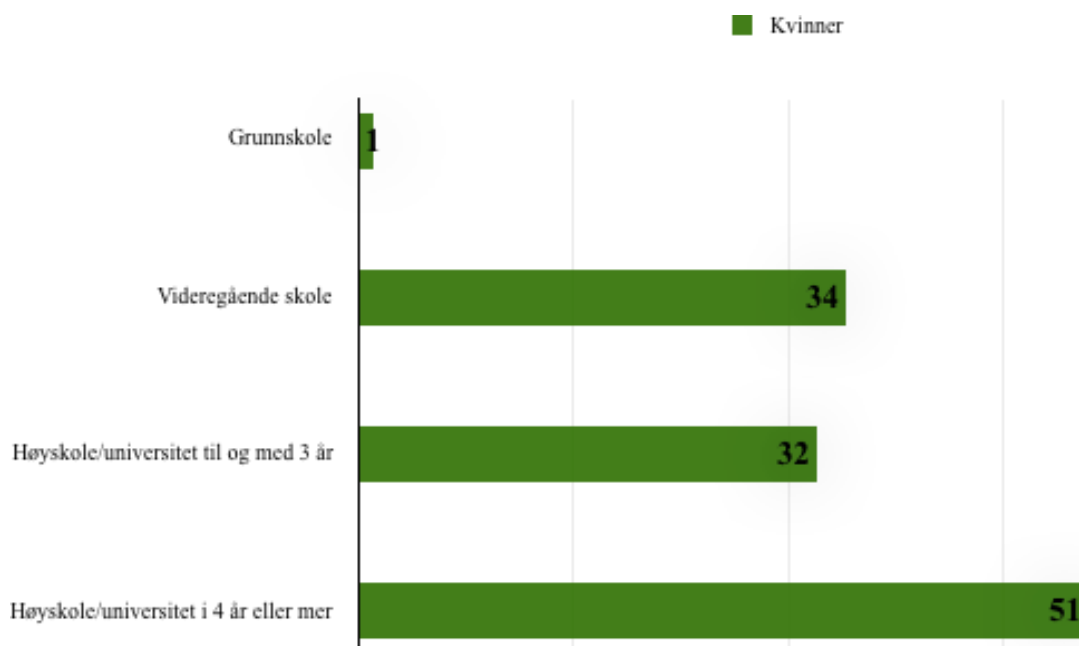
	Antall	Andel (%)
Kjønn:		
Kvinner	118	64
Menn	65	36
Alder:		
Under 25 år	58	32
25 – 39 år	97	53
40 – 54 år	24	13
55 – 67 år	4	2
Utdanning:		
Grunnskole	2	1
Videregående	60	33
Høyskole/universitet til og med 3 år	51	28
Høyskole/universitet 4 år eller mer	69	38
Arbeidssituasjon:		
Arbeidsledig/jobbsøker	2	1
Deltid	11	6
Fulltid	94	52
Student	23	13
Student og deltid	42	23
Student og fulltid	9	5
Sektor:		
Privat	74	40
Offentlig	60	33
Student	42	23
Selvstendig næringsdrivende	7	4

Tabell 2: Oversikt grunnleggende informasjon

Av respondentene var det 53 prosent som var mellom 25 og 39 år. Flertallet (52 %) var ansatt fulltid, og av disse var 51 prosent ansatt i privatsektor. Blant respondentene var det 38 prosent som hadde fullført 4 år eller mer på høyskole/universitet, og 28 prosent hadde fullført til og med 3 år på høyskole/universitet. I figur 5 og 6 blir det presentert en oversikt over respondentenes utdanning i forhold til kjønn:

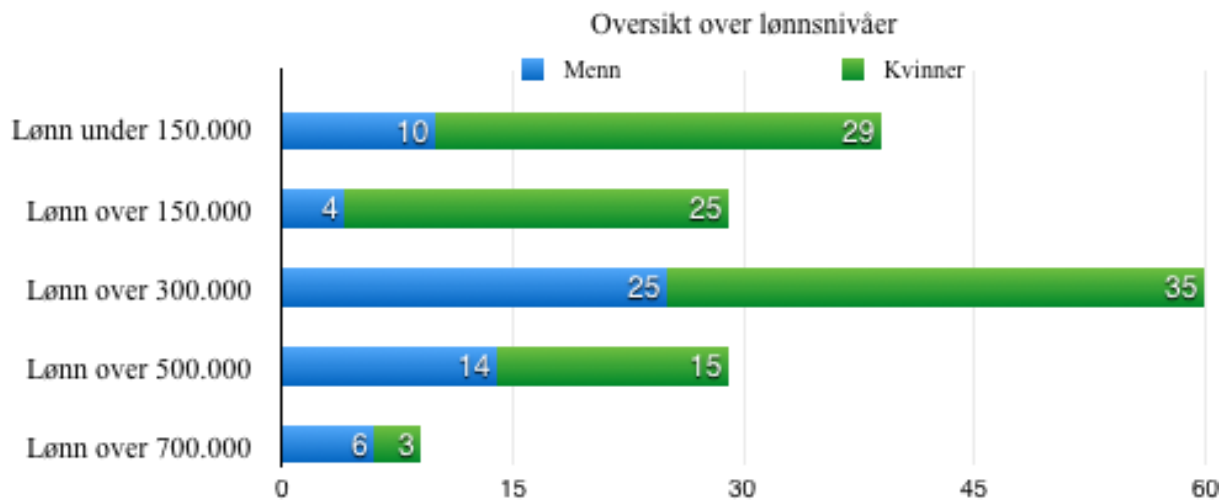

Figur 5: Oversikt menn og utdanning

Figur 6: Oversikt kvinner og utdanning

Vi ser at det er en høyere andel kvinner som har 4 år eller mer ved høyskole/universitet. Dette kan ha en sammenheng med at det var flere kvinner enn menn som deltok i undersøkelsen. På bakgrunn av at det var en større andel kvinner enn menn som hadde fullført 4 år eller mer ved høyskole/universitet ble det overraskende for oss å se på fordelingen i lønn:

Figur 7: Oversikt lønnsnivå

De fleste kvinner ligger på en lønn mellom 150.000 – 500.000 kr. Samtidig kan vi se at for menn er det flere som ligger på en lønn mellom 300.000 – 700.000 kr.

Målet var å dele undersøkelsen på ulike arbeidsplasser, både i privat og offentlig sektor. Respondentene hadde derfor ulik bakgrunn og vi fikk et bredt spekter med bransjer. De områdene vi kan trekke frem er følgende:

- Bank, finans og forsikring (16%)
- Barn, skole og undervisning (14%)
- Helse og omsorg (13%)

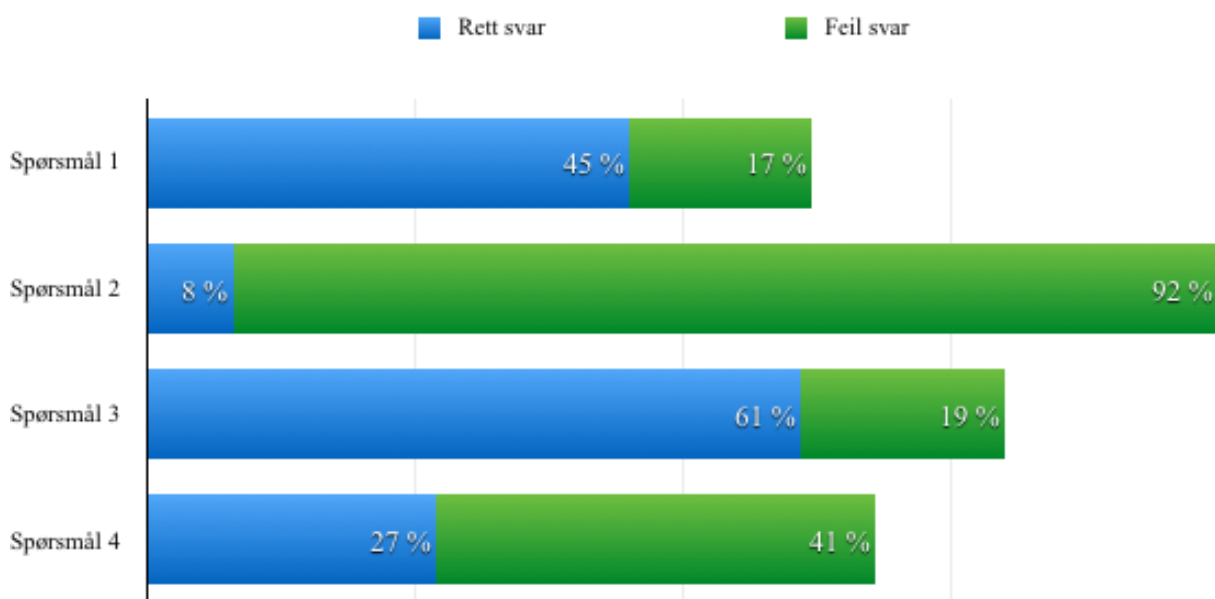
Grunnleggende informasjon: forventninger

For å belyse urealistiske forventninger var det flere spørsmål som ble implementert i undersøkelsen. Spørsmål 18 skulle være med å avdekke respondentenes forventninger til utbetalt alderspensjon. Respondentene skulle dra en "glider" over det beløpt som de forventet å få utbetalt. Resultatet viser til et gjennomsnitt på 353.175 kr årlig utbetalt alderspensjon. Her svarte menn 379.229 kr, mens kvinner svarte noe lavere med 337.643 kr i gjennomsnitt. Det ble deretter spurt i spørsmål 19 om hvilken proSENTSATS av inntekten den enkelte respondenten mener er akseptabel ved pensjonering. Resultatet viser til et gjennomsnitt på 70,2 prosent. Menn svart 69,2 prosent og kvinner svarte 70,8 prosent i gjennomsnitt.

Vi spurte i spørsmål 11 om hvor gammel den enkelte respondenten tror at han/hun vil bli. Her svarte menn og kvinner ganske likt. Menn trodde i hovedsak at de kommer til å bli 84,1 år, mens kvinner hadde et gjennomsnitt på 84,6 år. Gjennomsnittet totalt blant respondentene havnet på 84,4 år.

Grunnleggende informasjon: overkonfidens og kunnskap

Undersøkelsen inneholdt flere generelle spørsmål angående pensjon, og respondentenes kunnskap til pensjon. Spørsmålene 1, 2, 3 og 4 spurte om det norske pensjonssystemet. Det ble i spørsmål 5 stilt et oppfølgende spørsmål om hvorvidt den enkelte respondenten trodde at han/hun hadde riktige svar. Dersom respondentene overestimerte sin egen treffsikkerhet og kunnskap, tror de at de har flere riktige svar enn de i virkeligheten har. Svarene fra de fire første spørsmålene viser et generelt kunnskapsnivå blant utvalget, og er presentert i følgende figur:

Figur 8: Oversikt kunnskapsspørsmål

For å kartlegge antall riktige svar og hvor mange den enkelte respondenten forventet å få riktig, gikk vi grundig gjennom hvert utfylt skjema. Det ble notert ned det antallet de faktisk fikk rett og deres antakelser om riktige svar.

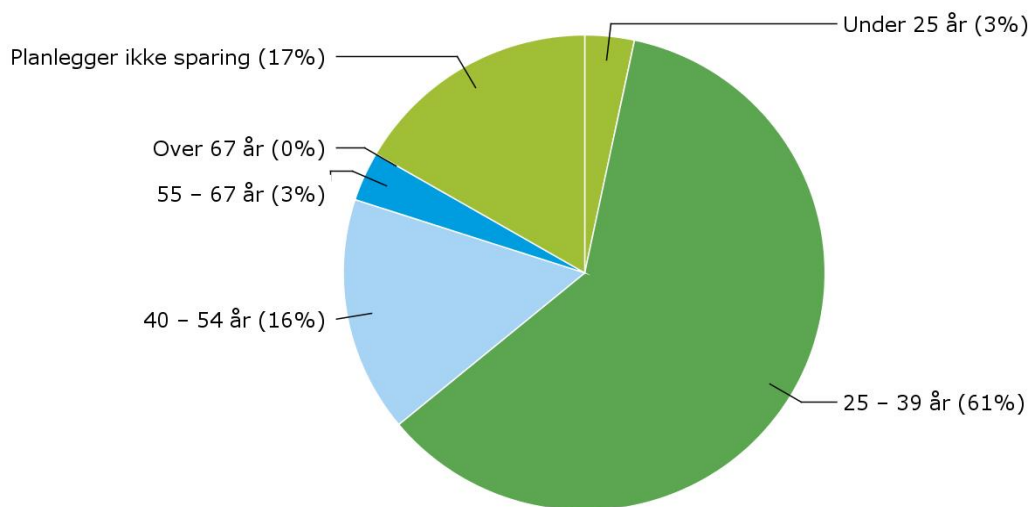
Fra spørsmål 6 var det hele 73 prosent som svarte at de hadde satt seg "i liten grad" inn i pensjonssystemet, og det var kun 5 prosent som hadde satt seg "i stor grad" inn i pensjonssystemet. Ved et oppfølgende spørsmål hvor respondentene ble bedt om å sette

vanskelighetsgraden på vårt pensjonssystem fra 1 til 10, hvor 10 er avansert, havnet gjennomsnittet på en vanskelighetsgrad 6.

Grunnleggende informasjon: tidsdiskontering

Får å kartlegge respondentens tidspreferanser ble spørsmål 8, 9 og 10 stilt i undersøkelsen. Spørsmål 8 viser til at 67 prosent velger å øke sin pensjonsbeholdning med 20.000 kr fremfor å motta 20.000 kr i dag. I både spørsmål 9 og 10 valgte 92 prosent av respondentene alternativet som gir dem høyest verdi lengre frem i tid.

Hele 79 prosent av respondentene hadde ikke startet egen pensjonssparing. De resterende 21 prosentene sparte i gjennomsnitt 18.488 kr i året. Av de respondentene som ikke allerede hadde startet sin pensjonssparing, var det 61 prosent av respondentene som skulle begynne å spare i en alder mellom 25 – 39 år. Det var totalt 17 prosent som ikke planla å spare til pensjon. Resultatet fra undersøkelsen om når den enkelte tenker å starte pensjonssparing er presentert i følgende figur:

Figur 9: Oversikt planlegging av sparing

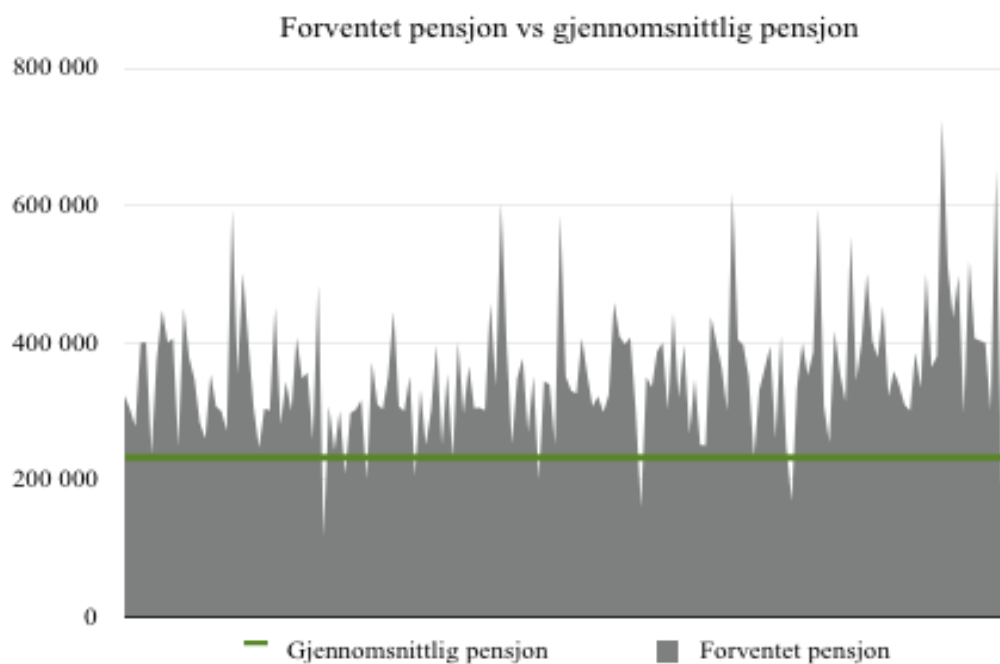
Fra resultatet i undersøkelsen vår er det enkelte hovedfunn som allerede etter innsamling viser tendenser til urealistiske forventninger til pensjon. Det er vanskelig å få et representativt utvalg av hele befolkningen i en slik spørreundersøkelse. Vårt utvalgt bestod i hovedsak av kvinner og respondenter med høy utdanning, samt studenter fra Rogaland og Vest-Agder.

7.0 Analyse

I dette kapittelet skal vi analysere resultatene fra undersøkelsen. Vi skal diskutere hva tallene betyr i forhold til teorigrunnlaget vi har dannet oss. Det skal argumenteres for hvorvidt respondentene har urealistiske forventninger til pensjon, og om det eksisterer tendenser til skjevheter. Utvalget vil videre bli gruppert etter utdanning og kjønn for å kartlegge om enkelte grupper har høyere grad av urealistiske forventninger enn andre. Kapittelet er inndelt i fire hovedpunkter som først ble presentert i kapittel 4.

7.1 Forventninger til pensjon

For å se nærmere på utvalgets forventninger skal vi teste om det eksisterer signifikante forskjeller mellom respondentenes forventet alderspensjon og faktisk gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon. For å teste den første hypotesen bruker vi svarene fra spørsmål 18. En t-test ble utført på bakgrunn av de innsamlede tallene. Her ble de observerte tallene testet mot et faktisk utbetalt gjennomsnitt.

Figur 10: Forventet vs. gjennomsnittlig alderspensjon

Over er det inkludert en fremvisning via figur 10 av resultatene fra spørreundersøkelsen. Den grønne lineære linjen representerer gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon i Norge (NAV, 2017, 03.05). Tallene fremvist i grått er våre innsamlede tall fra spørreundersøkelsen. Det er tydelig at våre forventninger overgår de reelle tallene. Som nevnt tidligere er vår nullhypotese som følgende:

H₀₁: Det er ingen forskjell mellom respondentenes gjennomsnittlige forventet alderspensjon i spørsmål 18, og gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon hentet fra NAV (2016)

Resultatene fra testen er presentert i tabellen under (vedlegg 6):

	Gjennomsnitt	t-stat	P-verdi	T-kritisk
Forventet pensjon	353.175 kr	16,554	0,000	1,974

Tabell 3: Forventet pensjon t-test

Med en p-verdi lik null og en t-verdi på 16,554 kan vi forkaste nullhypotesen, og konkludere med at det eksisterer en signifikant forskjell mellom forventet og faktisk gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon. Resultatene kan tyde på at respondentene har høye forventninger til deres alderspensjon. Vi ser at det observerte gjennomsnittet er på 353.175 kr, som er hele 120.695 kr høyere enn det faktiske gjennomsnittet på 232.480 kr. Dette resultatet kan forklares av at de færreste (5%) av respondentene hadde faktisk satt seg godt inn i pensjonssystemet. I tillegg hadde kun 16 prosent gjort beregninger på hva de kommer til å få i pensjon. Dermed forventet de fleste å få en pensjon som er godt over dagens gjennomsnitt.

Utdanning

Det kan tenkes at høyere utdanning vil gi økt kunnskap og større behov for å tilegne seg ny kunnskap, og i sin tur kan dette påvirke forståelsen om pensjon. Vi ønsket derfor å teste om det finnes forskjeller i forventninger til pensjon i forhold til utdanningsnivå. Det vil være interessant å se om respondentene som har en høyere utdanning har en annen oppfatning av pensjon, enn de respondentene med kortere utdanning. Våre prediksjoner er at utdanning gjør oss mer tilbøyelige til fenomener som overkonfidens. Dette kan bety at høyt utdannede vil være mer tilbøyelige til å ha urealistiske forventninger til pensjon. Resultatet fra undersøkelsen gir oss følgende gjennomsnittlig forventet pensjon, gruppert etter utdanningsnivå:

	Grunnskole	Videregående skole	Høyskole/ universitet til og med 3 år	Høyskole/ universitet til og med 4 år
Gjennomsnitt	301.425 kr	345.226 kr	342.023 kr	369.607 kr

Tabell 4: Forventet pensjon og utdanning

Resultatene viser at de med høyest fullført utdanning har også høyere forventninger til pensjon. Forskjellen mellom grunnskole og høyskole/universitet til og med 4 år er på 68.182 kr. Årsaken kan være at høyt utdannede har høyere forventninger til deres inntekt, og dermed høyere forventninger til pensjon. For å teste om det faktisk eksisterer en signifikant forskjell mellom utdanningene har vi følgende underhypotese til hypotese 1:

HO_{1A}: Det er ingen forskjell mellom respondentenes gjennomsnittlige forventet alderspensjon i spørsmål 18, og gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon hentet fra NAV (2016) kontrollert for utdanningsnivå i spørsmål 22

Resultatene fra testen er presentert i tabellen under (vedlegg 7). Ettersom vår p-verdi på 0,8234 er høyere enn 0,05 finner vi at testen ikke er signifikant, og det er ingen signifikant forskjell mellom utdanningsnivå og deres forventninger til pensjon.

<i>Observerte resultater</i>	Under gjennomsnittet	Over gjennomsnittet	Total
Grunnskolen	0	2	2
Videregående skole	4	50	54
Høyskole/universitet til og med 3 år	2	44	46
Høyskole/universitet til og med 4 år	4	59	63
Total	10	155	165
<i>Forventede resultater</i>	Under gjennomsnittet	Over gjennomsnittet	
Grunnskolen	0	2	
Videregående skole	3	51	
Høyskole/universitet til og med 3 år	3	43	
Høyskole/universitet til og med 4 år	4	59	
Kjikkvadrat:	0,9083		
Kritisk verdi:	7,81		
P-verdi:	0,8234		
P > 0,05			

Tabell 5: Forventet pensjon og utdanning test

Gjennomsnittet under hver gruppe er til dels forskjellige selv om differansene ikke er signifikante. I det gamle systemet i privat sektor var det slik at de 20 beste årene skulle telle med i opptjeningen av pensjonsrett, mens i det nye systemet skal alle år med inntekt telle med i opptjeningen av pensjonsrett (Falk, 2013, s.115). Det er de med høyest utdanning som kommer dårligst ut. Individer med lang utdanning er ofte senere ut i arbeidslivet og flere år med opptjent pensjon går tapt. Respondenter med høyere utdanning forventer en brattere stigning i inntekt, men det er også en større sjanse for at de ikke får oppfylt 40 års opptjeningstid og mister muligheten til å motta full pensjonsutbetaling.

Kjønn

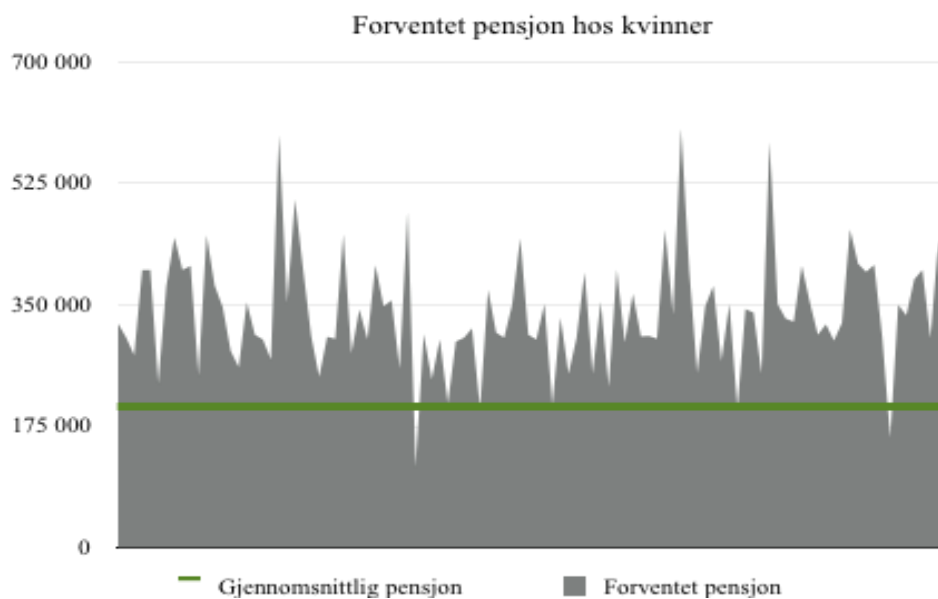
Barber og Odean (2001) har sett på kjønnsforskjeller når det kommer til økonomiske situasjoner. Ut fra denne artikkelen kan man forvente at menn vil være noe mer preget av overkonfidens enn kvinner. På bakgrunn av dette skal vi se om det eksisterer kjønnsforskjeller når det kommer til forventet pensjon. Vi skal teste om det er en signifikant forskjell mellom kvinner og menn, samt om menn er i større grad urealistiske enn kvinner.

Fra spørsmål 18 ser vi at gjennomsnittet for årlig forventet pensjon var på 353.175 kr. Menn hadde et gjennomsnitt på 379.229 kr, mens kvinner havnet på 337.643 kr. Sammenligner vi respondentens forventet alderspensjon med tallene hentet fra NAV for kvinner og menn (vedlegg 2) ser vi at det er størst avvik hos kvinner (NAV, 2017, 03.05). Tallen i tabellen under viser til at kvinner forventer å få 134.023 kr over gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon på 203.620 kr, og menn forventer å få 115.854 kr over gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon på 263.375 kr. Dette kan tyde på at kvinner har tendenser til mer urealistiske forventninger.

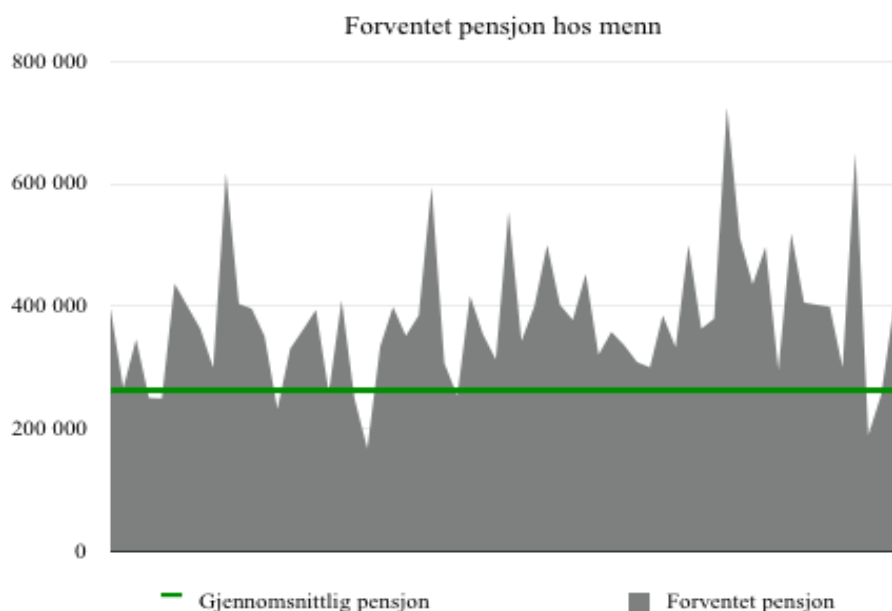
	Forventet alderspensjon	Gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon	Avvik
Kvinner	337.643 kr	203.620 kr	134.023 kr
Menn	379.229 kr	263.375 kr	115.854 kr

Tabell 6: Forventet pensjon og kjønn

Under er det inkludert en framvisning av resultatene fra undersøkelsen fordelt etter kjønn. De grønne lineære linjene representerer gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon i 2016 for menn og kvinner. Tallene fremvist i grått er våre innsamlede tall fra spørreundersøkelsen. Det er tydelig at forventninger overgår de reelle tallene for både kvinner og menn.

Figur 11: Forventet pensjon kvinner

Figur 12: Forventet pensjon menn

For å teste om det eksisterer en signifikant forskjell mellom kjønn og deres forventninger til pensjon har vi følgende underhypotese til hypotese 1:

HO_{1B}: Det er ingen forskjell mellom respondentenes gjennomsnittlige forventet alderspensjon i spørsmål 18, og gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon hentet fra NAV (2016) kontrollert for kjønn i spørsmål 20

Vi benytter oss av en kjikvadrattest for å teste om disse forskjellene er statistisk signifikante. De observerte og forventede resultatene vises i følgende tabell (vedlegg 8):

<i>Observerte resultater</i>	Under gjennomsnittet	Over gjennomsnittet	Total
Menn	8	54	62
Kvinner	2	102	104
Total	10	156	166
<i>Forventede resultater</i>	Under gjennomsnittet	Over gjennomsnittet	
Menn	4	58	
Kvinner	6	98	
Kjikkvadrat:	8,272		
Kritisk verdi:	3,48		
P-verdi:	0,004		
P-verdi < 0,05			

Tabell 7: Forventet pensjon og kjønn test

I følge tabellen kan man se at av totalt 166 respondenter er det 156 som viser til et handlingsmønster som er i tråd med urealistiske forventninger til pensjon. Dette ved at respondentene har høyere forventninger til årlig alderspensjon enn man i gjennomsnitt kan forvente å få. Av 166 respondenter er det kun 10 som forventer en pensjon lavere enn gjennomsnittet.

Dersom det eksistere en sterk sammenheng mellom variablene vi testet, vil vi forkaste nullhypotesen (H_0). Kjikkvadratet på 8,272 er høyere enn den kritiske verdien, og p-verdien på 0,004 er lavere enn 0,05, og testen er signifikant. Konklusjonen vil derfor være at vi forkaster nullhypotesen. Dataen gir grunnlag til å hevde at det er en forskjell mellom kvinner og menn.

Akseptabel proportsats

For å kunne se på respondentenes forventninger ytterligere ser vi på spørsmål 19 fra undersøkelsen, hvor respondentene ble spurt om hvilken proportsats av deres inntekt ved pensjonering vil være en akseptabel inntekt som pensjonist. Resultatene viser et gjennomsnitt på 70,2 prosent. Vi brukte 66 prosent som et utgangspunkt for sammenligning, som er de høyeste pensjonsavtalene per i dag. I undersøkelsen fra DNB som vi har nevnt tidligere sier kvinner at de trenger 76 prosent av inntekten som pensjonister, og menn sier at de trenger 70.

Våre funn bekrefter her at kvinner har en høyere presentsats enn menn. I vår undersøkelsen mener kvinner at de trenger 70,82 prosent av inntekter for å leve som pensjonist, og menn mener at de vil trenge 69,16 prosent. Dette er noe lavere enn funnene fra DNB, men fortsatt høyere enn de beste pensjonsavtalene i dag. I utgangspunktet tyder ikke dette på at respondentene er urealistiske, men at pensjonen fra staten ikke er tilstrekkelig nok i forhold til respondentenes krav og forventninger. Forventningene til utvalget sammenfaller med eksempelet som ble gitt i spørsmålet om 70 prosent. Dette er en svakhet i spørsmålet, fordi deltakerne har brukt dette som et anker.

For å se på dette spørsmålet ytterligere satte vi svaralternativet "*over gjennomsnittet*" fra spørsmål 12 som en variabel til spørsmålet om hvilke presentsats av inntekten respondentene fant akseptabel som pensjon. Ved å se på svarene til gruppen som mente de kunne over gjennomsnittet ble svaret 66 prosent, som treffer nøyaktig dagens høyeste presentsatser.

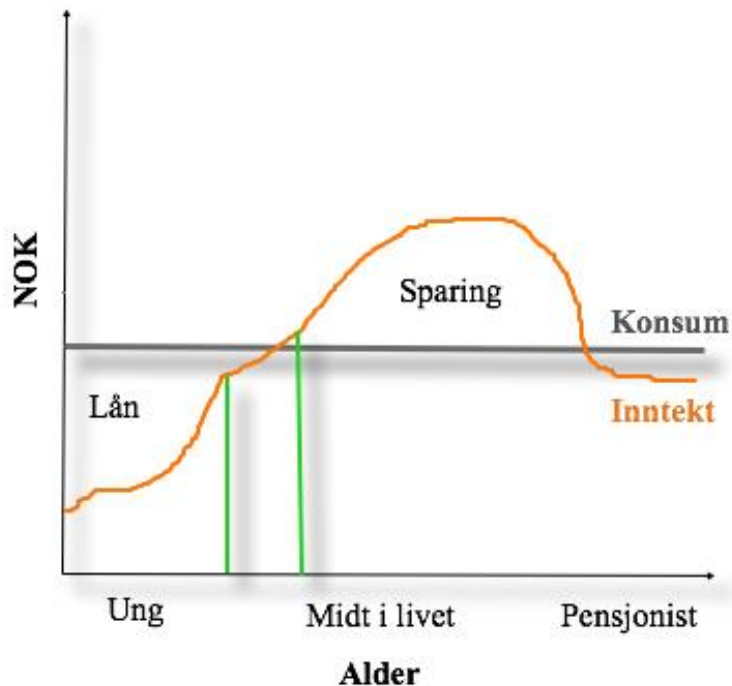
Livssyklushypotesen og sparing

De færreste (21%) av respondentene hadde startet sin egen sparing. De som hadde startet egen sparing forventet en gjennomsnittlig pensjon på 366.000 kr. Disse sparte i gjennomsnitt 18.488 kr i året. Av de som hadde startet egen sparing var det hele 42 prosent som sparte under 10.000 kr årlig. Her utgjorde gjennomsnittet 4.213 kr i løpet av et år.

Vi ønsket å se nærmere på de som forventet en relativ høy pensjon fra staten. En variable på forventet pensjon over 350.000 kr ble lagt inn. Det var 80 respondenter som forventet en pensjon lik eller høyere enn 350.000 kr, og kun 20 av disse hadde påbegynt egen sparing. Respondentene ble også spurt om de hadde gjort noen beregninger på pensjonen sin. Her svarte 84 prosent "*nei*". Hvis vi nok en gang ser på de som forventer en pensjon høyere eller lik 350.000 kr så er det 81 prosent som sier de ikke har gjort beregninger. Dette kan sees i lys av at de fleste respondentene var mellom 25 og 39 år, som blir sett på som etableringsfasen.

Pensjonisttilværelsen kjennetegnes av reduksjon av ens formue som er opparbeidet gjennom arbeidslivet. Formuen kan både være likvide midler av type aksjer, sparing i bank og opsjoner, eller illikvide midler som er låst i eiendom. Siden majoriteten av våre respondenter befinner seg i alderen 25 – 39 år kan det være at sparingen utgjør nedbetaling av eiendom. Ved å markere av alderen 25 – 39 år på en livssyklushypotese graf, ser vi at de fleste av våre respondenter ikke har startet fasen hvor sparingen utgjør en større del. Mest sannsynlig består

sparing av nedbetaling av gjeld i denne fasen. Dette kan bidra med å forklare de lave tallene for pensjonssparing.

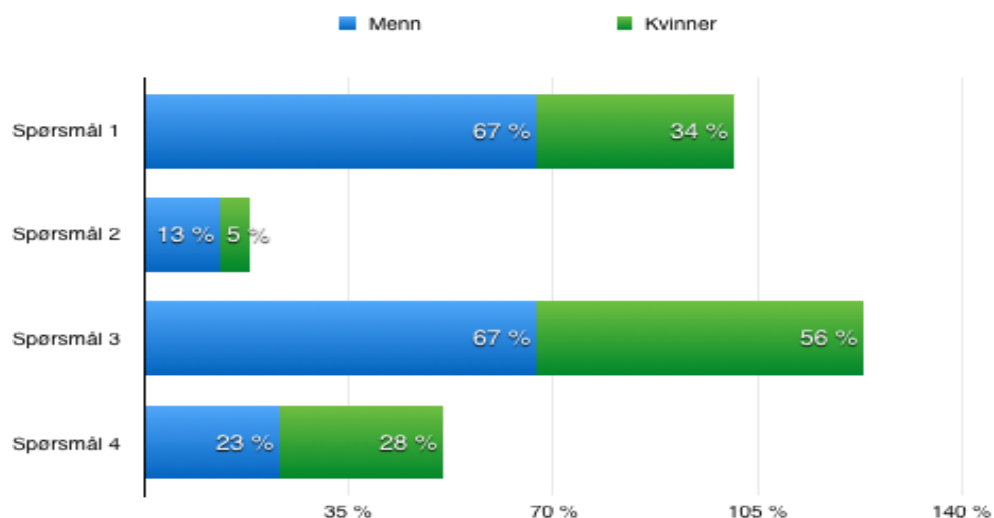

Figur 13: Livssyklushypotesen og sparing

7.2 Overkonfidens og kunnskap

For å se nærmere på kunnskap bruker vi svarene fra spørsmål 1, 2, 3, 4, og 5. Svarene fra de første spørsmålene viser et generelt kunnskapsnivå blant utvalget. Ved første spørsmål var det 45 prosent som visste at det var innskuddspensjon som hadde krav om 2 prosent innbetaling. I spørsmål 2 om det maksimale sparebeløpet i individuell pensjonsspareavtale, var det kun 8 prosent av respondentene som svarte riktig. Hele 61 prosent visste at de kunne ta ut AFP fra 62 år i spørsmål 3. Ved siste spørsmål om maksimal opptjeningstid ved folketrygden var det 27 prosent som svarte riktig.

Kunnskapsmessig var det menn som presterte best. Ved spørsmål 1 svarte 67 prosent av menn riktig, mens 34 prosent av kvinner gjorde det samme. I spørsmål 2 avga 13 prosent av menn riktig svar og 5 prosent kvinner. Under spørsmål 3 svarte majoriteten av menn riktig med 67 prosent mot 56 prosent av kvinner. I spørsmål 4 var det derimot kvinner som hadde høyest prosent med 28, mot menn som hadde 23 prosent riktig. Fordelingen vises i tabellen under:

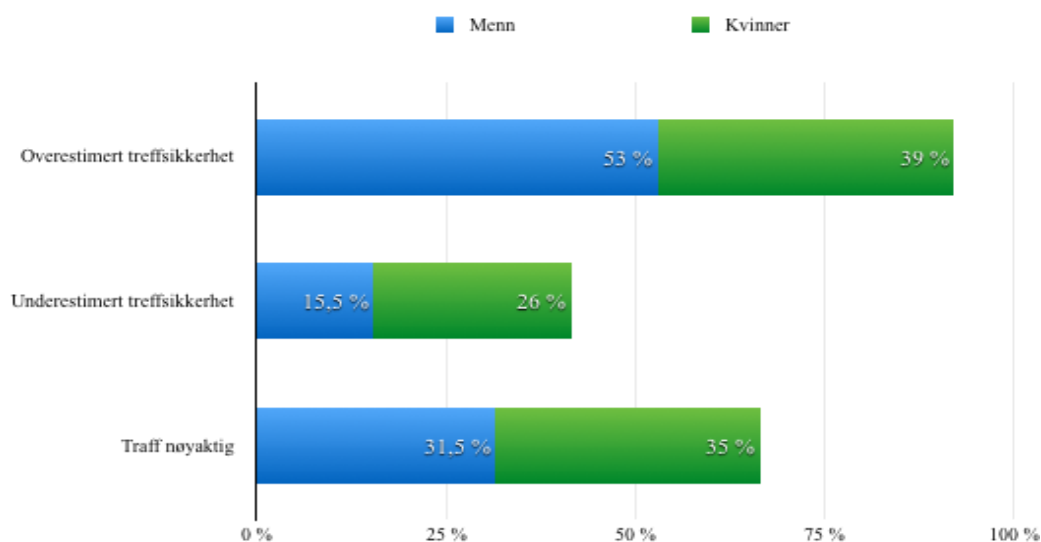

Figur 14: Oversikt kunnskapsspørsmål og kjønn

Det var totalt 5 respondenter som svarte rett på alle de fire første spørsmålene. Alle fem hadde 3 år eller mer ved høyskole/universitet.

Ved å analysere spørsmål 5 kunne vi konkludere med at 43 prosent svarte i tråd med overkonfidens. Disse respondentene trodde at de hadde flere riktige svar enn det de faktisk fikk. Det var altså 57 prosent som underestimerte seg selv eller var realistiske til sin egen kunnskap.

Vi ønsker å se på om kjønn spiller noen rolle til hva respondentene svarte på spørsmål 5. Av kvinner var det 39 prosent som svarte i tråd med overkonfidens, mens 53 prosent av menn gjorde det samme. Det er 14 prosent forskjell mellom kvinner og menn. Dette tyder på at menn overvurderer sin egen presisjon av kunnskap, mer enn hva kvinner har en tendens til i vårt utvalg.

Figur 15: Oversikt treffsikkerhet og kjønn

Etter å ha sett nærmere på Bhandari og Deaves sin artikkel (2006) forventet vi å finne at høyere utdanning maksimerte sjansene for å overvurdere egen kunnskap. Denne forventningen viste seg til å være korrekt, hvor 47 prosent av de som hadde 3 år eller mer ved høyskole/universitet viste mønster i tråd med overkonfidens. Av de respondentene som hadde videregående utdanning eller grunnskole utdanning var det 36 prosent som viste de samme mønstrene.

Bedre-enn-gjennomsnitteffekten

Spørsmål 12 ble brukt for å se hvor respondentene plasserte seg selv i forhold til andre. Ved hjelp av overkonfidens og bedre-enn-gjennomsnittseffekten som ble omtalt under kapittel 3, stilte vi spørsmålet: "Hvor mye kan du om pensjon sammenlignet med dine arbeidskollegaer (evt. medstudenter)?", hvor svaralternativene var som følgende: over-, på- og undergjennomsnittet.

	Over gjennomsnittet	På gjennomsnittet	Under gjennomsnittet
Menn	10 (16%)	34 (53%)	20 (31%)
Kvinner	7 (6%)	57 (49%)	53 (45%)

Tabell 8: Oversikt bedre-enn-gjennomsnittseffekten og kjønn

Her svarte 16 prosent av de mannlige respondentene at de kunne over gjennomsnittet, mens 6 prosent av kvinnene sa det samme. Av hele utvalget hadde 9 prosent svart at de kunne "over

gjennomsnittet". Ved å gruppere respondentene etter utdanning fikk vi et klarere bilde av hvordan gruppene svarte:

	Over gjennomsnittet	På gjennomsnittet	Under gjennomsnittet
Videregående	6 (10%)	23 (38%)	31 (52%)
Høyskole/universitet til og med 3 år	6 (12%)	27 (54%)	17 (34%)
Høyskole/universitet i 4 år eller mer	5 (7%)	39 (57%)	24 (35%)

Tabell 9: Oversikt bedre-enn-gjennomsnittseffekten og utdanning

Grunnskole er ikke tatt med siden det kun er 2 respondenter med denne utdannelsen. Ved å se på prosentandelene for hver gruppe ser vi at respondentene med videregående utdanning mente i hovedsak at de kunne under gjennomsnittet. Respondentene med utdanning til og med 3 år har høyest andel "*over gjennomsnittet*" besvarelser.

I oppfølgende spørsmål hvor respondentene ble bedt om å sette vanskelighetsgraden på vårt pensjonssystem fra 1 til 10, hvor 10 er avansert, havnet majoriteten (22%) på 7. Vi ønsket å se om utdanning spilte en rolle i hvilken vanskelighetsgrad respondentene valgte. Nedenfor ser vi en oversikt over gruppens mest valgte vanskelighetsgrad. Det er interessant å se at gruppen med høyest utdanning havnet på 6. En hel vanskelighetsgrad mindre enn de andre i gruppene. Årsaken kan være at ved høyere utdanning er en mer utsatt for komplekst arbeid i hverdagen. Dermed virker ikke pensjonssystemet like vanskelig.

	Vanskelighetsgrad med høyest prosentandel
Videregående	7 (25%)
Høyskole/universitet til og med 3 år	7 (22%)
Høyskole/universitet i 4 år eller mer	5 og 7 (17% på hver)

Tabell 10: Oversikt vanskelighetsgrad og utdanning

For å se ytterligere på kunnskapene ble svaralternativene fra spørsmål 12 brukt som en variabel til spørsmålet om vanskelighetsgrad. Vi forventet å finne at respondentene som

svarte "over gjennomsnittet" til å har lavere vanskelighetsgrad enn de som svarer "under gjennomsnittet". Dette begrunnes med at kompleksiteten på arbeidsoppgaven går ned ettersom man arbeider for å tilegne seg ny kunnskap om emnet. I tabellen under ser vi at våre forventninger viste seg til stemme:

Variabler	Over gjennomsnittet	På gjennomsnittet	Under gjennomsnittet
Vanskelighetsgrad i gjennomsnitt	5,6	5,8	6,6

Tabell 11: Oversikt vanskelighetsgrad og bedre-enn-gjennomsnittseffekten

I lys av disse oppdagelsene returnerer vi tilbake til de fire første spørsmålene. Det blir nok en gang gjort grupperinger fra spørsmål 12. Er det slik at de som svarer "over gjennomsnittet" også får større andel prosent rett på kunnskapsspørsmål? Dette vil besvare overkonfidens og bedre-enn-gjennomsnittseffekten på en grundigere måte. I tabellen nedenfor har vi to kategorier: "Før innføring av variabel" er de generelle prosentandelene presentert tidligere i kapittelet og "etter innføring av variabel" er tall etter at vi isolerte besvarelser som svarte "over gjennomsnittet".

Antall rett ved:	Før innføring av variabel	Etter innføring av variabel
Spørsmål 1	45 %	<u>72 %</u>
Spørsmål 2	8 %	<u>28 %</u>
Spørsmål 3	61 %	<u>72 %</u>
Spørsmål 4	27 %	<u>33 %</u>

Tabell 12: Oversikt kunnskapsspørsmål og bedre-enn-gjennomsnittseffekten

Det er tydelig at respondentene som svarte at de kunne "over gjennomsnittet" om pensjon, også har en høyere prosentandel riktige svar i de fire første kunnskapsspørsmålene.

7.3 Optimisme

Til hvilken grad undervurderer vi sannsynligheten for dårlige hendelser? Det kan være vanskelig å regne seg frem til riktige pensjonstall uten forkunnskaper. Vi forventet dermed å se at forventninger til levealder var i større grad realistiske. Dagens gjennomsnittlige

levealder for begge kjønn i Norge er 82,42 år (SSB, 2017). Det ble gjennomført en t-test hvor nullhypotesen er som følgende:

$H_{O2} = \text{Det er ingen forskjell mellom respondentenes forventet levealder i spørsmål 11 og levealder hentet fra SSB (2016)}$

	Gjennomsnitt	t-stat	P-verdi	T-kritisk
Forventet alder	84,39	2,589	0,010	1,974

Tabell 13: Forventet levealder test

Tabellen over viser til resultatet fra hypotesetesten (vedlegg 10). De observerte tallene er noe høyere enn de reelle tallene. I denne sammenhengen har vi en p-verdi på 0,01 som er lavere enn 0,05, og nullhypotesen kan forkastes. Konklusjonen er at det finnes en differanse mellom forventet levealder og gjennomsnittlig levealder i Norge. Dette kan tyde på at våre respondenter kan være noe optimistiske til sine forventninger til levealder.

Kjønn

For å ytterligere teste om det eksisterer kjønnsforskjeller ved respondentenes forventninger bruker vi spørsmål 20 for å gruppere kjønn. Resultatene fra undersøkelsen sammenlignet med levealder i Norge er presentert i følgende tabell:

	Forventet levealder i gjennomsnitt (fra undersøkelse)	Levealder 2016 (fra SSB)	Differanse
Menn	84,06	80,61	3,45
Kvinner	84,58	84,17	0,41

Tabell 14: Oversikt forventet levealder og kjønn

Fra tabellen over ser vi at kvinner forventer i gjennomsnitt å leve til de er 84,58 år, mens menn forventer å leve til de er 84,06 år. Ved å sammenligne disse resultatene med levealder fra SSB (vedlegg 3) ser vi at menn har tendens til å være mer optimistiske enn kvinner. Den forventede levealderen for menn var på 80,61 år i 2016 (SSB, 2017). Menn tror derfor i gjennomsnitt at de kommer til å leve 3,45 år lenger enn hva som er forventet. Den forventede levealderen for kvinner var på 84,17 år i 2016 (SSB, 2017). Kvinner tror derfor i gjennomsnitt at de kommer til å leve 0,41 år lengre enn hva som er forventet. For å teste om

kjønnsforskjellene er signifikante, skal vi se på følgende to hypoteser, som er bearbeidet som underhypoteser til hypotese 2:

H_{02A} = *Det er ingen forskjell mellom respondentenes forventede levealder i spørsmål 11 og levealder hentet fra SSB (2016), kontrollert for menn i spørsmål 20*

H_{02B} = *Det er ingen forskjell mellom respondentenes forventede levealder i spørsmål 11 og levealder hentet fra SSB (2016), kontrollert for kvinner i spørsmål 20*

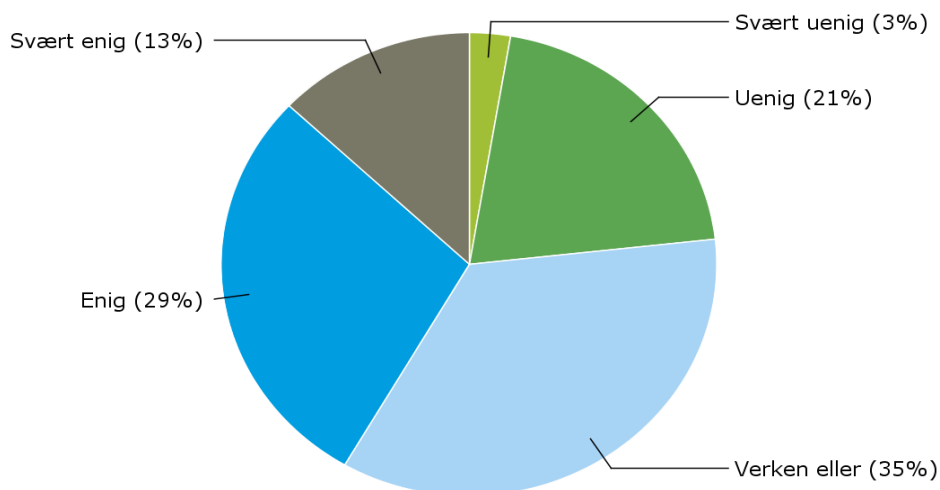
	t-stat	P-verdi	T-kritisk
Menn	2,613	0,01	1,983
Kvinner	0,458	0,648	1,983

Tabell 15: Forventet levealder og kjønn test

Resultatet fra hypotesene vises i tabellen over (vedlegg 11). Vi kan forkaste den første nullhypotesen (H_{02A}) og konkludere med at det er en signifikant forskjell mellom menns forventet levealder og levealder for menn i Norge. Vi kan beholde den andre nullhypotesen (H_{02B}) og konkludere med at det er ingen merkbar forskjell mellom forventet levealder og levealder for kvinner i Norge.

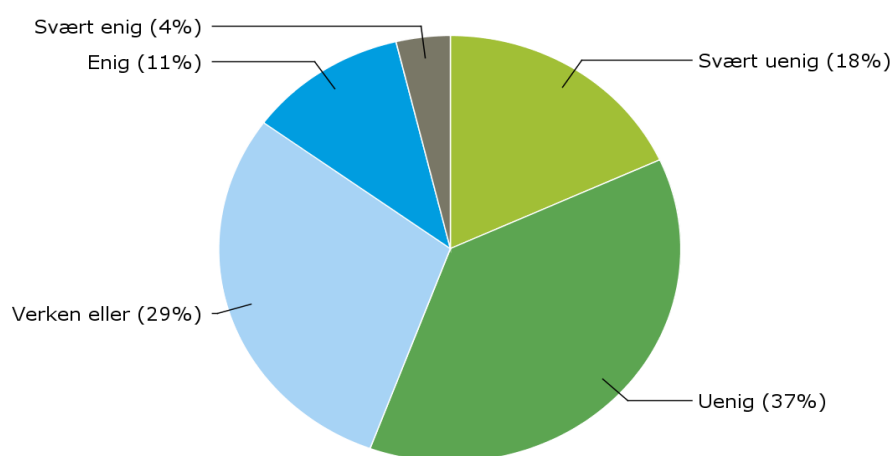
Fremtidig pensjon

For å se hvordan respondentene vurderer fremtidig pensjon spurte vi om dette i spørsmål 16. Nedenfor kan man se fordelingen på delspørsmålet: *"Jeg er bekymret for økonomien jeg vil få som pensjonist"*:

Figur 16: "Jeg er bekymret for økonomien jeg vil få som pensjonist"

Her ser vi at majoriteten er verken enig eller uenig i utsagnet. Dette kan komme av at hele 73 prosent hadde i liten grad satt seg inn i pensjonssystemet. I neste delspørsmål; "Pensjonen jeg mottar fra staten, vil dekke mine behov" svarte 37 prosent at de var uenige i utsagnet.

Figur 17: "Pensjonen jeg mottar fra staten vil dekke mine behov"

Her er det en stor andel av respondentene som verken er enige eller uenige i utsagnet, men en majoritet på 55 prosent er uenig eller svært uenig i utsagnet. Nedenfor ser vi nærmere på spørsmål 16 i forhold til utdannelsesnivå. For enkelthetskyld setter vi sammen svaralternativene "svært uenig" og "uenig", det samme blir gjort for enig.

"Jeg er bekymret for økonomien jeg vil få som pensjonist"	Uenig	Verken eller	Enig
Videregående	16 %	37 %	<u>46 %</u>
Høyskole/universitet til og med 3 år	<u>30 %</u>	26 %	44 %
Høyskole/universitet i 4 år eller mer	22 %	<u>40 %</u>	39 %

Tabell 16: "Jeg er bekymret for økonomien" kontrollert for utdanning

- Gruppen som er mest enig i utsagnet, er respondenter med videregående utdanning. Ved å sette disse resultatene opp mot tabell 9 som viser til at videregående respondenter var gruppen med høyest prosentandel som mente de hadde kunnskap under gjennomsnittet, ser vi også at de samme respondentene har størst bekymringer til økonomien de vil få som pensjonister.
- Vi ser at høyere utdanning til og med 3 år er den gruppen som har høyest prosentandel som ikke er bekymret for økonomien som pensjonister. Samtidig er det denne gruppen som har høyest prosentandel med over gjennomsnittet kunnskaper.

For å undersøke forskjellene mellom utdanningene videre, ser vi på gjennomsnittlig forventet pensjon fra spørsmål 18. Vi trekker ut to grupper for videre analyse: videregående utdanning og til og med 3 år ved høyskole/universitet. Vi grupperer ved å legge til variablene "under gjennomsnittet" fra spørsmål 12 og "enig" i utsagnet "jeg er bekymret for økonomien jeg vil få som pensjonist" for videregående respondenter. For til og med 3 år ved høyskole/universitet blir variablene "over gjennomsnittet" og "uenig" lagt til.

Forventet gjennomsnittlig pensjon med variabler	Videregående	Høyskole/universitet til og med 3 år
Svart "under gjennomsnittet" & "enig"	333.641 kr	-
Svart "over gjennomsnittet" & "uenig"	-	445.264 kr

Tabell 17: Forventet pensjon med tre variabler

Respondentene med utdanningsnivå på inntil 3 år ved høyskole/universitet som mener at de har kunnskaper over gjennomsnittet, og er ikke bekymret for økonomien som pensjonister; har mye høyere forventninger til pensjon. Denne kombinasjonen av variabler har gitt det høyeste tallet til forventet pensjon i vår undersøkelse. Neste delspørsmålet fra spørsmål 16 blir også gruppert ut fra utdanningsnivå:

"Pensjonen jeg mottar fra staten, vil dekke mine behov"	Uenig	Verken eller	Enig
Videregående	46 %	<u>33 %</u>	<u>20 %</u>
Høyskole/universitet til og med 3 år	<u>67 %</u>	20 %	14 %
Høyskole/universitet i 4 år eller mer	58 %	29 %	13 %

Tabell 18: "Pensjonen jeg mottar fra staten, vil dekke mine behov" med to variabler

- Videregående utdannende respondenter er den gruppen hvor flest er "enig" og "verken eller" til at pensjonen fra staten vil dekke deres behov.
- Respondentene med til og med 3 år ved høyskole/universitet har høyest prosentandel som er uenig i dette utsagnet.
- Respondentene med 4 års utdanning eller mer har også en høy prosentandel som mener at pensjonen fra staten ikke vil dekke deres behov.

Etter de nye funnene forventet vi at de med inntil 3 år videreutdanning skulle spare mest til pensjon. Det er denne gruppen som har høyeste andel av de som føler at de kan over gjennomsnittet og ikke tror at pensjonen fra staten vil dekke deres behov. Samtidig er de heller ikke bekymret for økonomien de vil få som pensjonister. Ved å legge til variablene "høyskole/universitet til og med 3 år" og "over gjennomsnittet" på spørsmål 13 og 14, fikk vi sett hva denne gruppen sparer i gjennomsnitt.

Det var 17 prosent som hadde startet pensjonssparing i denne gruppen, og gjennomsnittlig sparing i løpet av et år var rett over 2.000 kr. På bakgrunn av hva denne gruppen svarte i spørsmål 16, og deres forventning om en gjennomsnittlig alderspensjon på 445.264 kr, er det en sannsynlighet for at disse respondentene opplever optimisme. Det er mange andre variabler

som kan utgjøre en rolle i disse resultatene, så det er vanskelig å si med sikkerhet at det eksisterer overoptimisme.

7.4 Tidsdiskontering

For å kartlegge respondentenes tidspreferanser ble spørsmål 8, 9 og 10 stilt i undersøkelsen. Spørsmål 8 lyder som følgende: *"Vil du motta 20.000 kr i dag eller øke din pensjonsbeholdning med 20.000 kr + avkastning"*. Resultatet fra undersøkelsen viser til at 67 prosent velger å øke sin pensjonsbeholdning med 20.000 kr fremfor å motta 20.000 kr i dag. Det var 23 prosent av respondentene som valgte å ta pengene i dag.

Vi ønsket å se på dette spørsmålet ved å gruppere respondentene fra utdanningsnivå. Er det noen grupper som vurderer her og nå høyere enn andre?

	Motta i dag	Øke pensjonsbeholdningen
Videregående	20 %	<u>73 %</u>
Høyskole/universitet til og med 3 år	21 %	72 %
Høyskole/universitet i 4 år eller mer	<u>25 %</u>	60 %

Tabell 19: Motta pensjon i dag eller øke pensjonsbeholdning kontrollert for utdanning

Det er svært få forskjeller for utdanning. Det samme gjelder også når vi grupperer for kjønn. Ser vi på de ulike utdanningsnivåene er det de med høyest utdanning som har flest respondenter som ønsker å motta penger i dag, til fordel for det som skjer lengre frem i tid.

Spørsmål 9 i undersøkelsen var: *"Dersom du kunne velge mellom 100 kr i dag eller 110 kr i morgen, hva ville du valgt?"*, hvor 92 prosent av respondentene foretrekker 110 kr i morgen. Slik som Thaler (1981) brukte også vi spørsmål 10: *"Dersom du kunne velge mellom 100 kr om et år eller 110 kr om et år og en dag"* som et oppfølgende spørsmål. Her valgte 92 prosent å motta belønning om et år og en dag fremfor om et år. Fra tidligere kapittel vet vi at forskjellen mellom i dag og i morgen virker større enn forskjellen mellom et år og et år pluss en dag. Resultatene tyder på at respondentene klarer å være tålmodige i både i dag og i fremtiden.

Ettersom 87 prosent av respondentene velger samme alternativ i begge spørsmålene, fremstår de som tidskonsistente. Klassisk diskontering er en rasjonell teori som fører til tidskonsistente preferanser. Tidskonsistente preferanser vil si at dersom en person foretrekker A over B etter tid t , vil også samme person foretrekke A etter en tid s , over B etter en tid $s + t$ og vice versa (Hens & Rieger, 2010, s. 82). Av de respondentene som valgte å øke sin pensjonsbeholdning fremfor penger i dag i spørsmål 8, var det 98 prosent som ønsket å ta penger i dag i spørsmål 9, og 95 prosent som ønsket å ta penger om et år og en dag i spørsmål 10. Dette tyder igjen på tidskonsistente preferanser blant respondentene.

Respondentene ble også spurt om hvilke planer de har for sparing til pensjon. Av de respondentene som ikke allerede hadde startet å spare til sin pensjon (79 %) ble i spørsmål 15 spurt om når de planlegger å starte sin egen pensjonssparing. Resultatet viser til at 61 prosent av respondentene skulle begynne å spare når de var mellom 25 – 39 år. Flesteparten av respondentene er allerede i dette aldersintervallet, og dette kan sees i sammenheng med at respondentene foretrekker å starte pensjonssparingen til neste år fremfor i dag.

Årsake til at mange ikke sparer til pensjon kan være hyperbolsk diskontering (Døskeland, 2014, s. 398). Innsatsen til å starte egen pensjonssparing er noe vi kan utsette. Mange av respondentene i undersøkelsen har planer om å starte egen pensjonssparing, men gjør ikke noe med det i dag. Etter hvert som tiden går har vi planer om å gjøre noe med situasjonen, men utsetter det igjen.

Det kan også vise til at respondentene kan ha problemer med selvkontroll. Selvkontroll er menneskelig atferd som fører til at vi bruker penger i dag på bekostning av sparing til i morgen (Pompian, 2006, s. 150). For mange av respondentene er pensjon noe som befinner seg langt frem i tid. Vi kan ha en tendens til å legge større vekt på øyeblikket enn på et fremtidig tidspunkt (Nyborg, 2009, s. 61). Dette kan føre til at vi forandrer planene etter hvert som tiden går, og vil oppleve problemer med selvkontroll og indre konflikter.

8.0 Konklusjon

For å kunne besvare problemstillingen i oppgaven, samt kartlegge om utvalget har urealistiske forventninger, måtte respondentene vise tegn til skjevheter under flere spørsmål. Ved bruk av gjennomsnittlige besvarelser kunne vi forkaste nullhypotesen, og konkludere med at det eksisterte forskjeller mellom respondentenes forventninger til alderspensjon og gjennomsnittlig utbetalt alderpensjon i 2016. Undersøkelsen viser at respondentene forventer å få en pensjon på 353.175 kr i gjennomsnitt.

Det ble utført en hypotesetest med fokus på utdanningsnivå og forventningene til utbetalt pensjon. Ved å benytte en kjiqvadrattest fant vi ingen signifikante forskjeller mellom utdanningsnivåene. En kjiqvadrattest ble også benyttet for å se på forskjellene mellom kjønn. Dataen fra testen hadde tilstrekkelig grunnlag til å hevde at det var forskjeller mellom kvinner og menn. P-verdien på 0,004 er lavere enn 0,05, og nullhypotesen ble forkastet. Kvinner forventet i gjennomsnitt å få en pensjon på 337.643 kr, mens menn forventet 379.229 kr.

Under spørsmålet om hvilken prosentdel av inntekt som var en akseptabel pensjon havnet gjennomsnittet på 70,2 prosent. Dette er høyere enn de fleste av oss kan forvente i pensjon. Dette kan være en indikasjon på at respondentene mener at dagens pensjon ikke er tilstrekkelig.

Ved å se nærmere på kunnskap under spørsmål 1, 2, 3 og 4 kunne resultatene vise at menn presterte best. Under spørsmål 5 hvor undersøkelsen skulle se nærmere på overkonfidens var det flest menn som overvurderte egen kunnskap. Av kvinner var det 39 prosent som svarte i tråd med overkonfidens, mens 53 prosent av menn gjorde det samme. Ikke bare menn, men også høyere utdannede respondenter overvurderte egne kunnskaper.

Deltakerne med 3 år ved høyskole/universitet hadde høyest prosentandel som svarte at de kunne "*over gjennomsnittet*" om pensjon. Videregående utdannende respondenter hadde høyest prosentdel som svarte at de kunne "*under gjennomsnittet*". Menn svarte i større grad enn kvinner, at de hadde kunnskaper over gjennomsnittet. Etter innføring av variabelen "*over gjennomsnittet*" gikk antall riktige svar fra kunnskapsspørsmålene opp med 16 prosent i gjennomsnitt.

I utsagnet *"jeg er bekymret for økonomien jeg vil få som pensjonist"* var respondentene i hovedsak verken enig eller uenig. Majoriteten av utvalget var uenige i utsagnet om at *"pensjonen jeg mottar fra staten vil dekke mine behov"*. Ved å se nærmere på enkelte grupper fant vi at de som følte at de hadde *"over gjennomsnittet"* med kunnskaper, var uenig i utsagnet *"jeg er bekymret for økonomien jeg vil få som pensjonist"* og hadde utdanning *"høgskole/universitet til og med 3 år"*, var gruppen som forventet å få utbetalt 445.264 kr i pensjon. Denne kombinasjonen av variabler har gitt det høyeste tallet til forventet pensjon i vår undersøkelse.

Majoriteten av våre respondenter (67 %) foretrekker ikke penger i dag, men penger i form av sparing til pensjon. Blant respondentene som valgte å øke sin pensjonsbeholdning, var det 98 prosent som ønsket å ta penger i dag fremfor i morgen, og 95 prosent som ønsket å ta penger om et år og en dag fremfor om et år. Resultatene tyder på at respondentene klarer å være tålmodige både i dag og i fremtiden. Ettersom 87 prosent velger samme alternativ i flere spørsmål, svarer respondentene i tråd med tidskonsistente preferanser, og ønsker i all hovedsak å motta penger i morgen fremfor i dag.

Det var mange som ikke hadde startet egen pensjonssparing, og blant disse var det 61 prosent som skulle starte sin pensjonssparing mellom 25 – 39 år. Årsaken til at mange ikke har startet egen pensjonssparing kan være hyperbolsk diskontering. Dette kan vises med at mange av respondentene har planer om å starte egen pensjonssparing, men gjør ikke noe med det i dag.

For å besvare problemstillingen har vi gjennomført en spørreundersøkelse, samt hypotesetester. Ved å vitne til store differanser mellom forventede tall og faktiske tall, er det mye som tyder på at våre respondenter har urealistiske forventninger. Vi fant forskjeller mellom kjønn og utdannelsesnivå på ulike områder. Resultatene viser også til at respondentene har lite kunnskap om pensjon. Det blir ikke brukt nok ressurser til å øke kunnskap om pensjon, som blir reflektert i kunnskapsspørsmålene. Mannlige respondenter og de med høy utdanning opplever overkonfidens og overestimerer egne kunnskaper i vårt utvalg. De lave kunnskapene gjenspeiler de høye forventningene til pensjon hvor 93 prosent av respondentene forventer høyere pensjon enn gjennomsnittlig pensjon i Norge. Utvalget er optimistiske både til kunnskap, pensjon og levealder. Ved videre forskning på urealistiske forventninger til pensjon, kan det være aktuelt å ha et større utvalg, samt se nærmere på bransje- og regions forskjeller.

9.0 Referanseliste

Ackert, L. F. & Deaves, R. (2010). *Behavioral finance: Psychology, decision-making, and markets* (International ed. utg.). Mason, Ohio: South-Western Cengage Learning.

Barber, B. M. & Odean, T. (2001). Boys will be boys: Gender, overconfidence, and common stock investment [*]. (statistical data included). *Quarterly Journal of Economics*, 116(1), 261-289.

Barber, B. M. & Odean, T. (2011). The behavior of individual investors 54, 1-23.

Bergsli, A. T. (2016, 22.02). Pensjon - en oversikt Lastet, 09.01.2017, fra <http://www.arbeidslivet.no/Velferd/Pensjon/Om-pensjon/#inntektspensjon>

Beshears, J., Choi, J. J., Laibson, D. I. & Madrian, B. C. (2009). The importance of default options for retirement saving outcomes: Evidence from the united states. I J. R. Brown, J. B., 167-195.

Bhandari, G., & Deaves, R. (2006). The demographics of overconfidence. *The Journal of Behavioral Finance*, 7(1), 5-11, doi: 10.1207/s15427579jpfm0701_2

Cairns, J., & Van der Pol, M. (2000). Valuing future private and social benefits: The discounted utility model versus hyperbolic discounting models. *Journal of Economic Psychology*, 21(2), 191-205.

Cambridge University Press. (2017). Unrealistic Lastet, 28.05.17, fra <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/unrealistic>

Coal, N. (u.å.). Hyperbolic Discounting. Hentet 20.04.17 fra <http://www.conversion-uplift.co.uk/glossary-of-conversion-marketing/hyperbolic-discounting/>

Dahl, M. (2017, 03.01). France's new opt-out organ donation system is a good idea, *Science of us* Lastet fra <http://nymag.com/scienceofus/2017/01/frances-new-opt-out-organ-donation-system-is-a-good-idea.html>

DN.no & NTB. (2013, 14.10). DNB: Folk har urealistiske pensjonsforventninger Lastet fra <http://www.dn.no/privat/privatokonomi/2013/10/14/dnb-folk-har-urealistiske-pensjonsforventninger>

Doppelhofer, G. (2009). *Intertemporal Macroeconomics*. Cambridge Essays in Applied Economics, Cambridge UP. Norway: Bergen, 4-7.

Døskeland, T. M. (2014). *Personlig finans: Et helhetlig rammeverk for hvordan vi skal forholde oss til finansmarkedet*. Bergen: Fagbokforl.

Falk, E. (2013). *Pensjon - helt enkelt: 2013* (4. utg. utg.). Oslo: Gyldendal arbeidsliv.

Finansforbundet. (2017). Innskudd- og ytelsespensjon Lastet, 17.01.2017, fra <https://www.finansforbundet.no/pensjon/innskudd--og-ytelsespensjon/>

Frederick, S., Loewenstein, G. & O'Donoghue, T. (2002). Time discounting and time preference: A critical review. *Journal of Economic Literature*, 40(2), 22-23, doi: 10.1257/002205102320161311.

Gjensidige. (2017). IPS-pensjon og pensjonssparing i gjensidige Lastet, 17.01.2017, fra <https://www.gjensidige.no/privat/sparing/pensjonssparing/ips>

Hagen, Kåre P. (2011). Verdsetting av fremtidig. Tidshorisont og diskonteringsrenter (Concept rapport nr. 27). Hentet fra https://www.ntnu.no/documents/1261860271/1262010703/CONSEPT_27_web.pdf

Halvorsen, M. T. (2013, 10.10). Burde få litt pensjonspanikk *DN.NO* Lastet ned fra <http://www.dn.no/privat/privatokonomi/2013/10/10/-burde-fa-litt-pensjonspanikk>

Hens, T. & Rieger, M. O. (2010). *Financial economics: A concise introduction to classical and behavioral finance*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg: 15–91.

Hey, J. D. (2003). The discounted utility theory *Intermediate microeconomics*, McGraw-Hill, 263-273.

Hveem, D. J. (2013). *Personlig økonomi 2013/2014*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Keren, G., & Roelofsma, P. (1995). Immediacy and certainty in intertemporal choice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 63(3), 287-297.

Kvalnes, Ø. & Øverenget, E. (2005). Det økonomiske mennesket. *Praktisk økonomi & finans*, 22(4), 97-102.

Kvaløy J. T. (u.å.) Universitetet i Stavanger, Bruk statistikk riktig! Lastet fra <http://www.ux.uis.no/~jtk/Rettbruk.pdf>

Laibson, D. I. (1996). Hyperbolic discount functions, undersaving, and savings policy (Vol. 5635): *National Bureau of Economic Research, Inc*, 2-7

Laibson, D. I. (1997). Golden eggs and hyperbolic discounting, 444-446, doi: 10.1162/003355397555253,

Laibson, D. (1998). Life-cycle consumption and hyperbolic discount functions. *European Economic Review*, 42(3), 861-871, doi: 10.1016/S0014-2921(97)00132-3

Laibson, D. I., Repetto, A. & Tobacman, J. (1998). Self-control and saving for retirement. *Brookings Papers on Economic Activity* (1), 91-196.

Liu, S. & Hu, A. (2013). Household saving in china: The keynesian hypothesis, life-cycle hypothesis, and precautionary saving theory. *Developing Economies*, 51(4), 360-387, doi: 10.1111/deve.12026

Loewenstein, G. & Prelec, D. (1992). Anomalies in intertemporal choice: Evidence and an interpretation. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 573-597.

Lusardi, A. (2001). Explaining why so many people do not save *Center for retirement research at Boston college* 20(5), 4-6, http://crr.bc.edu/wp-content/uploads/2001/09/wp_2001-05.pdf

Malhotra, N. K., & Ebrary, I. (2010). Review of marketing research, 6. Armonk: Emerald Group Publishing Limited.

Modigliani, F. & Brumberg, R. (1954). Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. *Franco Modigliani, 1*.

Modigliani, F. & Jappelli, T. (1998). The age-saving profile and the life-cycle hypothesis (Vol. w0001): Centre for Studies in Economics and Finance (CSEF), University of Naples, Italy, 1-4.

NAV. (2017, 14.02). Alderspension Lastet, 09.01.2017, fra https://www.nav.no/_public/www.nav.no/flash/alderspension-ekstern/skin/NAV_3/ordliste/index.html#dt2

NAV. (2017, 03.05). Arkiv - alderspension. Desember 2016 Lastet, 09.05.2017, fra <https://www.nav.no/no/NAV+og+samfunn/Statistikk/Pensjon+-+statistikk/Relatert+informasjon/alderspension%286%29>

NAV. (2016a, 21.12). Tjenestepension Lastet, 11.01.2017, fra <https://www.nav.no/no/Person/Pensjon/Andre+pensjonsordninger/tjenestepension>

NAV. (2016b, 21.12). Avtalefestet pensjon (AFP) i privat sektor fra 2011 Lastet, 16.01.2017, fra [https://www.nav.no/no/Person/Pensjon/Avtalefestet+pensjon+AFP/Avtalefestet+pensjon+\(AFP\)+i+privat+sektor+fra+2011](https://www.nav.no/no/Person/Pensjon/Avtalefestet+pensjon+AFP/Avtalefestet+pensjon+(AFP)+i+privat+sektor+fra+2011)

NAV. (2016c, 21.12). Avtalefestet pensjon (AFP) i offentlig sektor Lastet ned 16.01.2017, fra <https://www.nav.no/no/Person/Pensjon/Avtalefestet+pensjon+AFP/Avtalefestet+pensjon+i+offentlig+sektor>

NAV. (2016, 19.05). Grunnbeløpet i folketrygden Lastet, 09.01.2017, fra <https://www.nav.no/no/NAV+og+samfunn/Kontakt+NAV/Utbetalinger/Grunnbeløpet+i+folketrygden>

Nyborg, K. (2009). Hvem er redd for homo Oeconomicus? om eksperimenter, hevnrang og krypdyr. *Samtiden* (4), 52-64.

Næss, S. L. (2016, 30.11). Er det for tidlig å spare til pensjon, sier du? Lastet fra <https://nyhetssenter.sparebank1.no/blog/2016/11/30/er-det-ikke-helt-deg-a-spare-til-pensjon-sier-du/>

Pompian, M. (2006). *Behavioral finance and wealth management*. New York: Wiley

Puri, M. & Robinson, D. T. (2007). Optimism and economic choice. *Journal of Financial Economics*, 86(1), 71-99, doi: 10.1016/j.jfineco.2006.09.003

Redden, J. P. 2002. Hyperbolic discounting Lastet, 28.02.2017, fra <http://www.behaviorlab.org/Papers/Hyperbolic.pdf>

Regjeringen. (2016, 08.07). A til Å om pensjon Lastet, 08.02.2017, fra https://www.regjeringen.no/no/tema/pensjon-trygd-og-sosiale-tjenester/pensjonsreform/sporsmal-og-svar/a-til-a/id594893/#Loepende_finansieringp

Ringdal, K. (2013). *Enhet og mangfold: Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode* (3. utg. utg.). Bergen: Fagbokforl.

Rodahl, T. (2014, 27.02). Din pensjon Lastet fra <http://ledelse.tekna.no/din-pensjon/>

Samuelson, P. A. (1937). A note on measurement of utility. *The review of economic studies*, 4(2), 155-161.

Scheier, M. F., Carver, C. S. & Schneiderman, N. (1985). Optimism, coping, and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, 4(3), 219-247, doi: 10.1037/0278-6133.4.3.

Sharot, T. (2011). The optimism bias. *Time*, 177(23), 941-954.

Sirnes, E. (2015, 25.02). Diskontere Lastet, 06.03.2017 fra <https://snl.no/diskontere>

Statistisk Sentralbyrå (SSB). (2017). Døde, 2016 Lastet, fra <https://www.ssb.no/befolkning/statistikker/dode/aar/2017-03-09#content>

Strotz, R. H. (1956). Myopia and inconsistency in dynamic utility maximization. *The Review of Economic Studies*, 23(3), 165-180.

Svenson, O. (1981). Are We All Less Risky and More Skillful than Our Fellow Drivers? *Acta Psychologica*, 47(2), 143-147, doi: 10.1016/0001-6918(81)90005-6.

Tapia, W. & J. Yermo (2007), *Implications of Behavioural Economics for Mandatory Individual Account Pension Systems*. OECD Working Papers on Insurance and Private Pensions, 11, 9-10, doi:10.1787/103002825851.

Thaler, R. H. (1981). Some empirical evidence on dynamic inconsistency *Economic Letters*, 8 (3), 201-207, doi: 10.1016/0165-1765(81)90067-7.

Thaler, R. H. (2000). From homo economicus to homo sapiens. *Journal of Economic Perspectives*, 14(1), 133-141, doi: 10.1257/jep.14.1.133.

Thaler, R. H. & Shefrin, H. M. (1981). An economic theory of self-control. *Journal of Political Economy*, 89(2), 392-406, doi: 10.1086/260971.

Thaler, R. H. & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. New Haven, Conn: Yale University Press.

Undheim, J. O. (1996). *Innføring i statistikk og metode for samfunnsvitenskapelige fag* (2. utg. utg.). Oslo: Universitetsforl.

Walker, I. (2010). *Research methods and statistics*. New York: Palgrave Macmillan.

Widerberg, K., Hansen, M. N. & Album, D. (2010). *Metodene våre: Eksempler fra samfunnsvitenskapelig forskning*. Oslo: Universitetsforlag.

Vedlegg

Vedlegg 1 Gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon

Utbetalt alderspensjon. Kjønn, alder og fylke. Desember 2011 - 2016

Gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon fordelt på fylke. Tidsserie

Desember

	2 011	2 012	2 013	2 014	2 015	2 016
I alt	197 827	206 130	213 936	221 431	224 880	232 480
01 Østfold	198 240	207 627	215 577	223 445	227 218	235 315
02 Akershus	217 301	225 331	233 510	241 383	245 064	252 957
03 Oslo	216 532	226 540	234 866	242 786	246 618	254 437
04 Hedmark	194 493	201 818	209 792	217 298	221 131	229 555
05 Oppland	192 078	199 228	207 191	214 971	218 906	227 093
06 Buskerud	202 284	211 290	218 974	226 780	230 587	238 410
07 Vestfold	203 960	211 787	219 632	227 217	230 887	238 750
08 Telemark	199 460	207 474	215 706	223 740	227 785	235 874
09 Aust-Agder	199 371	207 235	215 449	222 921	226 963	234 988
10 Vest-Agder	198 722	206 531	214 750	222 274	226 174	234 246
11 Rogaland	202 098	212 528	220 852	228 772	232 766	240 850
12 Hordaland	202 339	210 335	218 635	226 797	230 762	239 076
14 Sogn og Fjordane	190 826	198 087	206 521	214 574	218 677	227 300
15 Møre og Romsdal	195 463	203 340	211 470	219 191	223 170	231 438
16 Sør-Trøndelag	200 179	207 662	215 619	223 514	227 370	235 720
17 Nord-Trøndelag	192 458	199 444	207 273	214 816	218 663	227 047
18 Nordland	195 263	202 798	210 961	219 034	223 143	231 477
19 Troms	196 792	206 307	214 338	222 612	226 596	234 924
20 Finnmark	198 170	205 497	213 274	220 929	225 176	233 141
99 Utland	80 361	82 854	82 726	82 884	81 704	81 375
-- Ukjent	168 167	157 201	150 122	138 194	127 307	160 245

Vedlegg 2 Gjennomsnittlig utbetalt alderspensjon fordelt på kjønn

Utbetalt alderspensjon. Kjønn, alder og fylke. Desember 2011 - 2016

Utbetalt alderspensjon fordelt på alder og kjønn. Tidsserie

Desember

Kvinner

	2 011	2 012	2 013	2 014	2 015	2 016
I alt	170 381	177 288	184 403	191 772	195 763	203 620
62-66 år	159 501	164 871	168 459	173 946	175 574	180 837
67-69 år	178 400	186 203	193 736	200 731	203 833	210 902
70-74 år	170 654	177 796	186 343	195 408	201 187	210 651
75-79 år	167 395	174 250	181 008	187 656	191 980	200 561
80-84 år	169 945	176 553	182 016	188 951	192 397	198 380
85 år og eldre	167 342	173 661	180 886	188 345	191 877	199 609

Menn

	2 011	2 012	2 013	2 014	2 015	2 016
I alt	231 496	239 138	246 906	253 948	256 290	263 375
62-66 år	205 082	209 885	212 838	216 275	216 431	221 482
67-69 år	249 144	257 401	261 993	265 064	262 337	261 663
70-74 år	242 655	252 627	263 141	272 552	274 994	282 895
75-79 år	229 424	237 799	249 493	260 340	265 919	276 997
80-84 år	223 512	231 089	239 799	248 514	253 924	262 769
85 år og eldre	211 401	218 900	227 854	236 602	243 009	253 465

Vedlegg 3 Levealder i Norge kvinner og menn

Statistisk sentralbyrå Statistics Norway

Forventet gjenstående levetid, etter kjønn, alder, tid og statistikkvariabel

	2016
	Forventet gjenstående levetid
Menn	
0 år	80,61
Kvinner	
0 år	84,17

Vedlegg 4 Levelader i Norge begge kjønn

Statistisk sentralbyrå Statistics Norway

Forventet gjenstående levetid, etter kjønn, alder, tid og statistikkvariabel

	2016
	Forventet gjenstående levetid
Begge kjønn	
0 år	82,42

Vedlegg 5 Spørreundersøkelsen

1. I Norge skiller vi mellom ytelsespensjon og innskuddspensjon. En av disse har krav om 2% innbetaling. Hvilken?

- (2) Ytelsespensjon
- (1) Innskuddspensjon
- (3) Vet ikke

2. Hva er maksimalt sparebeløp i en individuell pensjonsspareavtale per år?

- (1) 100.000
- (2) 50.000
- (3) Ingen grense
- (5) 25.000
- (6) 15.000

3. Når kan du ta ut AFP?

- (1) Fra 60 år
- (2) Fra 57 år
- (3) Fra 62 år
- (4) Fra 64 år
- (5) Fra 67 år
- (6) Vet ikke

4. For å få full pensjonsutbetaling, hvor mange år må du være medlem i folketrygden?

- (1) Minimum 15 år
- (2) Minimum 30 år
- (3) Minimum 20 år
- (4) Maksimum 56 år
- (6) Minimum 40 år
- (5) Vet ikke

5. Fra spørsmål 1-4, hvor mange riktige tror du at du har?

- (1) 1
- (2) 2
- (3) 3
- (4) 4
- (6) Ingen

6. I hvilken grad har du satt deg inn i pensjonssystemet?

- (1) I stor grad
- (2) Verken stor eller liten
- (5) I liten grad

7. På en skala mellom 1 & 10, hvor 1 er ikke avansert og 10 er avansert.

Hvor vanskelig virker det norske pensjonssystemet?

- (1) 0
- (2) 1
- (3) 2
- (4) 3
- (5) 4
- (6) 5
- (7) 6
- (8) 7
- (9) 8
- (10) 9
- (11) 10

8. Vil du motta 20.000 kr i dag eller øke din pensjonsbeholdning med 20.000 + avkastning.

- (1) Motta i dag
- (2) Øke pensjonsbeholdningen
- (3) Vet ikke

9. Dersom du kunne velge mellom 100 kr i dag eller 110 kr i morgen, hva ville du valg?

- (1) 100 kr i dag
- (2) 110 kr i morgen

10. Dersom du kunne velge mellom 100 kr om et år eller 110 kr om et år og en dag

- (1) 100 kr om et år
- (2) 110 kr om et år og en dag

11. Hvor gammel tror du at du vil bli?

12. Hvor mye kan du om pensjon sammenlignet med dine arbeidskollegaer (evt. medstudenter)?

- (1) Under gjennomsnittet
- (2) På gjennomsnittet
- (3) Over gjennomsnittet

13. Har du startet egen pensjonssparing utover det du får fra folketrygd og arbeidsgiver?

- (1) Ja
(2) Nei

14. Hvis ja, hvor mye sparer du i året? (Sett 0 hvis du ikke sparer)

15. Hvis nei, når planlegger du å starte egen pensjonssparing? (Hvis ja: hopp over)

- (1) Under 25 år
(2) 25 – 39 år
(3) 40 – 54 år
(4) 55 – 67 år
(5) Over 67 år
(6) Planlegger ikke sparing

16. Forventninger til pensjon

	Svært uenig	Uenig	Verken eller	Enig	Svært enig
Pensjonen jeg mottar fra staten, vil dekke mine behov	(1) ☐	(2) ☐	(3) ☐	(4) ☐	(5) ☐
Jeg er bekymret for økonomien jeg vil få som pensjonist	(1) ☐	(2) ☐	(3) ☐	(4) ☐	(5) ☐

17. Har du gjort beregninger på hvor mye du vil få i pensjon?

- (1) Ja
(2) Nei

18. Hva forventer du å få utbetalt i årlig alderspensjon i gjennomsnitt? (Ikke medberegnet egen sparing) F.eks: 300.000

19. Ved pensjonering, hvilken prosentsats av din inntekt er etter din mening en akseptabel inntekt som pensjonist? F.eks. 70%

Til slutt trenger vi litt generell informasjon.

For å avdekke om kjønn, utdanning og bransje har noe å si på forventninger til pensjon.

20. Kjønn

- (1) Mann
- (2) Kvinne

21. Alder

- (1) Under 25 år
- (2) 25 – 39 år
- (3) 40 – 54 år
- (4) 55 – 67 år
- (5) Over 67 år

22. Høyeste fullførte utdanning

- (1) Grunnskole
- (2) Videregående skole
- (3) Høyskole/universitet til og med 3 år
- (4) Høyskole/universitet i 4 år eller mer

23. Arbeidssituasjon

- (1) Arbeidsledig/Jobbsøker
- (2) Deltid
- (3) Fulltid
- (4) Pensjonist
- (5) Student
- (6) Student og deltid
- (7) Student og fulltid

24. Arbeidssektor

- (1) Privat
- (2) Offentlig
- (3) Student
- (4) Selvstendig næringsdrivende

25. Bransje (eller utdanningsretning for studenter)

- (1) Bank, finans og forsikring
- (2) Barn, skole og undervisning
- (3) Bil, kjøretøy og verksted
- (4) Butikk og varehandel
- (5) Bygg og anlegg
- (6) Helse og omsorg

- (7) Håndverkstjenester
- (8) Industri og produksjon
- (9) IT
- (10) Offentlig administrasjon
- (11) Transport og logistikk
- (12) Økonomi og regnskap
- (13) Annet

26. Personlig inntekt

- (1) Under 150 000kr
- (2) 150 000 – 300 000kr
- (3) 300 000 – 500 000kr
- (4) 500 000 – 700 000kr
- (5) Over 700 000kr
- (6) Ønsker ikke å oppgi

Tusen takk for din deltakelse!

Med vennlig hilsen,

Marita & Kristin ved Universitetet i Stavanger

Vedlegg 6 T-test forventet alderspensjon

<i>T-test</i>	<i>Forventet pensjon</i>	<i>Gjennomsnitt</i>
Gjennomsnitt	353175	232480
Varians	8824355806	
Observasjoner	166	
Antatt avvik mellom	0	
Fg	165	
t-Stat	16,554	
P(T<=t) ensidig	0,000	
T-kritisk, ensidig	1,654	
P(T<=t) tosidig	0,000	
T-kritisk, tosidig	1,974	

Vedlegg 7 Kjikvadrattest forventet alderspensjon utdanningsnivå

Hypotese: Forventet alderspensjon og utdanningsnivå				
<i>Observerte resultater</i>	Under gjennomsnittet	Over gjennomsnittet	Total	Andel av total
Grunnskolen	0	2	2	0,01212121
Videregående skole	4	50	54	0,32727273
Høyskole/universitet til og med 3 år	2	44	46	0,27878788
Høyskole/universitet til og med 4 år	4	59	63	0,38181818
Total	10	155	165	
<i>Forventede resultater</i>	Under gjennomsnittet	Over gjennomsnittet		
Grunnskolen	0	2		
Videregående skole	3	51		
Høyskole/universitet til og med 3 år	3	43		
Høyskole/universitet til og med 4 år	4	59		
$\chi^2 = \sum (O-E)^2/E$				
$(O-E)^2/E$				
$\chi^2 =$	0,908379328			
df = 1	critical value = 7,81			
$\alpha = 0,05$	p-value = 0,8234			

Vedlegg 8 Kjikvadrattest forventet alderspensjon kvinner vs. menn

Hypotese: Forventet alderspensjon kvinner vs. Menn				
<i>Observerte resultater</i>	Under gjennomsnittet	Over gjennomsnittet	Total	Andel av total
Menn	8	54	62	0,373493976
Kvinner	2	102	104	0,626506024
Total	10	156	166	
<i>Forventede resultater</i>	Under gjennomsnittet	Over gjennomsnittet		
Menn	4	58		
Kvinner	6	98		
$\chi^2 = \sum (O-E)^2/E$				
$(O-E)^2/E$				
$(3-4)^2/4$	4,87042363			
$(8-7)^2/8$	2,903521779			
$(59-58)^2/58$	0,312206643			
$(96-97)^2/97$	0,186123191			
$\chi^2 =$	8,272275243			
df = 1	critical value = 3,84			
$\alpha = 0,05$	p-value = 0.00403			

Vedlegg 9 Kjikkvadrat tabell

Kjikkvadrat formel:

$$\chi^2 = \frac{(\text{Observed} - \text{Expected})^2}{\text{Expected}}$$

Kjikkvadrat tabell:

Percentage Points of the Chi-Square Distribution									
Degrees of Freedom	Probability of a larger value of χ^2								
	0.99	0.95	0.90	0.75	0.50	0.25	0.10	0.05	0.01
1	0.000	0.004	0.016	0.102	0.455	1.32	2.71	3.84	6.63
2	0.020	0.103	0.211	0.575	1.386	2.77	4.61	5.99	9.21
3	0.115	0.352	0.584	1.212	2.366	4.11	6.25	7.81	11.34
4	0.297	0.711	1.064	1.923	3.357	5.39	7.78	9.49	13.28
5	0.554	1.145	1.610	2.675	4.351	6.63	9.24	11.07	15.09
6	0.872	1.635	2.204	3.455	5.348	7.84	10.64	12.59	16.81
7	1.239	2.167	2.833	4.255	6.346	9.04	12.02	14.07	18.48
8	1.647	2.733	3.490	5.071	7.344	10.22	13.36	15.51	20.09
9	2.088	3.325	4.168	5.899	8.343	11.39	14.68	16.92	21.67
10	2.558	3.940	4.865	6.737	9.342	12.55	15.99	18.31	23.21
11	3.053	4.575	5.578	7.584	10.341	13.70	17.28	19.68	24.72
12	3.571	5.226	6.304	8.438	11.340	14.85	18.55	21.03	26.22
13	4.107	5.892	7.042	9.299	12.340	15.98	19.81	22.36	27.69
14	4.660	6.571	7.790	10.165	13.339	17.12	21.06	23.68	29.14
15	5.229	7.261	8.547	11.037	14.339	18.25	22.31	25.00	30.58
16	5.812	7.962	9.312	11.912	15.338	19.37	23.54	26.30	32.00
17	6.408	8.672	10.085	12.792	16.338	20.49	24.77	27.59	33.41
18	7.015	9.390	10.865	13.675	17.338	21.60	25.99	28.87	34.80
19	7.633	10.117	11.651	14.562	18.338	22.72	27.20	30.14	36.19
20	8.260	10.851	12.443	15.452	19.337	23.83	28.41	31.41	37.57
22	9.542	12.338	14.041	17.240	21.337	26.04	30.81	33.92	40.29
24	10.856	13.848	15.659	19.037	23.337	28.24	33.20	36.42	42.98
26	12.198	15.379	17.292	20.843	25.336	30.43	35.56	38.89	45.64
28	13.565	16.928	18.939	22.657	27.336	32.62	37.92	41.34	48.28
30	14.953	18.493	20.599	24.478	29.336	34.80	40.26	43.77	50.89
40	22.164	26.509	29.051	33.660	39.335	45.62	51.80	55.76	63.69
50	27.707	34.764	37.689	42.942	49.335	56.33	63.17	67.50	76.15
60	37.485	43.188	46.459	52.294	59.335	66.98	74.40	79.08	88.38

Vedlegg 10 T-test forventet levealder

<i>T-test</i>	<i>Forventet levealder</i>	<i>Levealder i Norge</i>
Gjennomsnitt	84,39	82,42
Varians	98,479	
Observasjoner	169	
Antatt avvik	0	
Fg	168	
t-Stat	2,589	
P(T<=t) ensidig	0,005	
T-kritisk, ensidig	1,654	
P(T<=t) tosidig	0,010	
T-kritisk, tosidig	1,974	

Vedlegg 11 T-test forventet levealder kvinner og menn

<i>T-test</i>	<i>Levealder i</i>	
	<i>Kvinner</i>	<i>Norge</i>
Gjennomsnitt	84,58	84,17
Varians	93,603	
Observasjoner	107	
Antatt avvik	0	
Fg	106	
t-Stat	0,458	
P(T<=t) ensidig	0,324	
T-kritisk, ensidig	1,659	
P(T<=t) tosidig	0,648	
T-kritisk, tosidig	1,983	

<i>T-test</i>	<i>Levealder i</i>	
	<i>Menn</i>	<i>Norge</i>
Gjennomsnitt	84,06	80,61
Varians	108,389	
Observasjoner	62	
Antatt avvik	0	
fg	61	
t-Stat	2,613	
P(T<=t) ensidig	0,006	
T-kritisk, ensidig	1,670	
P(T<=t) tosidig	0,011	
T-kritisk, tosidig	2,000	